

# श्रीज्ञानेश्वर-जीवन

कै. वाढमयप्रभु खं. स. त्रिलोकेकर

कै. वाढमयप्रभु खं. स. त्रिलोकेकर यांचा ज्ञानेश्वरीचा प्रगाढ व्यासंग होता. श्री ज्ञानेश्वरांचे जीवनचरित्र आणि तत्त्वज्ञान यांवर एक ग्रंथ लिहिण्यास त्यांनी अलीकडे च सुरवात केली होती. त्यांच्या अकालिपत निधनामुळे हा ग्रंथ अपुराच राहून गेला. पण जी कांहीं थोडीं प्रकरणे त्यांनी पुरीं केली होतीं तीं श्री साईलीलेमधून क्रमशः देण्याचा आमचा संकल्प आहे. त्याप्रमाणे दोन प्रकरणे आज देत आहोत—

## प्रकरण १ ले

आपेगांवचे गोविदपंत कुलकर्णी व त्यांची पत्नी निराई ही ज्ञानेश्वरांची आजा आजी होत. ही दोघेही आपेगावांत अत्यंत धर्मशील व सात्त्विक म्हणून प्रसिद्ध होती. आपेगांव हैं पैठणहून चार कोस गोदावरीच्या उत्तरतीरावर असल्यामुळे तेथील निसर्गदेवतेचे सौदर्य पैठणच्या तुलनेने अंतःकरणाला प्रशांत व प्रसन्न करणारे असें होते. अखंड भगवंताच्या उपासनेमुळे त्यांना एक पुत्र ज्ञाला. त्यावेळी महाराष्ट्रांत मुलामुलीना देवादिकांची किंवा पवित्र नद्यांची नांवें देण्याची प्रथा होती. त्याप्रमाणे गोविदपंतांनी आपल्या मुलांचे नांव विडल असें ठेवले. ह्या विडलाचे रूप देखणे होते. त्याच्या डोळ्यांतून त्यांच्या अंगी असलेले वैराग्य जणू हळूच बाहेर डोकावीत होते. त्यांचा ब्रतबंध ज्ञाल्यानंतर यात्काळाच्या ब्राह्मण समाजांतल्या इतर मुलांप्रमाणे धर्मग्रथांचे

अध्ययन करून तो चांगला वेदविद ज्ञाला. तारुण्यांत ज्यावेळीं सर्वसुखांचा उपभोग व्यावयाचा अशा वयांत त्याला तीर्थयात्रा करण्याचा नाद लागला. संसार मिथ्या आहे, ब्रह्म सत्य आहे, अशा विचारांचा पगडा त्यावेळीं समाजावर जास्त होता. प्रत्यक्ष समोर असलेल्या संसारपेक्षां मोक्षसाधनाचीच तळमळ विडलाच्या मनांत जास्त वाढू लागली, ह्या विचारांच्या लाटेच्या जोरांत त्यांने घर सोडले व तो तीर्थयात्रेस निधाला. त्यावेळची सर्व प्रसिद्ध तीर्थक्षेत्रे पाहून विडलपंत पुण्याजवळ आळंदी ह्या क्षेत्री पोंहोचला. आळंदी हैं क्षेत्र ज्ञानेश्वरांच्या जन्मापूर्वीही एक सुप्रसिद्ध क्षेत्र म्हणून प्रसिद्ध असले पाहिजे. नाहींतर केवळ तीर्थयात्रा करण्याच्या उद्देशानेच निधालेल्या विडलपंतांनी आळंदीस मेट देण्याचे दुसरे कांहींच प्रयोजन नव्हते. इंद्रायणींत स्नान करून बाहेर आल्यावर तोंडाने स्तोत्र म्हणत ते तेथील वाता-

वरणांत प्रसन्न झाले. योगायोग असा की नेमक्या ह्याच वेळी आळंदी येथील सिधोपंत नांवाच्या यजुर्वेदी ब्राह्मणाची स्वारी तेथून आपल्या घराकडे चालली होती. सिंधोपंतानीं विष्णुपंतास पाहिल्याबरोबर त्यांची वैराग्यशील तेजस्वीमूर्तीं व त्यांचे तारुप्य हीं सिंधोपंताच्या चटकन् डोळ्यांत भरली. सिंधोपंतानी त्यांचे नांव-गांव विचारून त्यांच्यासंबंधी सर्व माहिती काढली. विष्णुपंतांचा गोड स्वभाव विनम्रवृत्ति आलि शालीनता पाहून सिंधोपंत अत्यंत खूष झाले. ‘शाली ज्याची उपवर दुहिता चैन नसे त्या तापवि चिंता’ ह्या न्यायानें त्यांना आपल्या मुलीच्या लग्नाची चिंता किती काळ व्यग्र करीत होतीच, अशा परिस्थिरीत विष्णुपंताला पाहताच ‘हा जर आपणाला जांवई मिळेल तर काय बहार होईल !’ ह्या आशेनें त्यांच्या तोंडास पाणी सुटले. सिंधोपंत अत्यंत खटपटी व एकाद्याचे मन वळविष्ण्याच्या कामांत तरबेज होते. सिंधोपंत मनानें जेवढे निश्चयी तेवढे विष्णुपंत मनाचे टिळे. द्विधा बुद्धी, अनिश्चयी स्वभाव, जगाच्या अनुभवाच्या नांवानें शूल्य, ही विष्णुपंताच्या स्वभावांतील प्रमुख व्यंगे होती. एन्ही विष्णुपंत स्वभावानें इतका मवाळ कीं एकाद्या मुँगीचा प्राण वांचविष्ण्यासाठीं सुद्धा आपला स्वताचा प्राण देईल पण अस्थिरता, अनिश्चय आणि द्विधा वृत्ती ह्या दोषामुळे त्यांच्या भावि आयुष्यांत त्यांच्या हातून नकळत असे भयंकर प्रमाद घडले; विवाहित पत्नीला टाकून संन्यास घेणे, संन्यास घेताना श्रीपादयती पासून बस्तुस्थिती, ते संन्यास देणार नाहीत ह्या

भीतीने, दडवून ठेवणे आणि लोकां पवादाला भिऊन केवळ आपल्या मुलांच्या कल्याणासाठीच (आपण ब्रह्मवृदाची आशा पाळली तर आपल्या मुलांना तरी हे ब्राह्मण द्विजत्वाचे अधिकार देतील ह्या आशेने) ब्रह्मवृदाची ‘देहांत प्रायश्चित्त’ ही आशा मान्य करून आपल्या तरुण पत्नीसह प्रयागांत त्रिवेणीत उडी मारून आत्महत्या करणे, ह्या सर्व गोष्टीस त्यांचे हृदयाचे ढिलेपण कारणीभूत होते. असो. इकडे भवितव्यता सिंधोपंत त्यांची कन्या रखुमाई आणि विष्णुपंत ह्यांचे पूर्वक्रिणानुबंधाचे लागेबांधे जोडप्यांत सज्ज शाली होती. त्या भवितव्यतेपुढे विचारी रखुमाई, विष्णुपंत आणि सिंधोपंत ह्यांचा काय पाड ! निश्चयी सिंधोपंत आणि अनिश्चयी विष्णुपंत ह्या दोषांच्या विचार विनिमयांत सिंधोपंतांची सरदी हेऊन विष्णुपंतांचे आळंदीसच रखुमाई बरोबर लग लागले ! ह्याला म्हणतात नियती ! वास्तविक दुसरा एकदा मनुष्य विष्णुपंताच्या जागी असता तर त्याने आपेगांवी असलेल्या आपल्या मातापितरांची संमती घेऊन त्यांना आळंदीस आणून त्यांच्या आशीर्वादाच्या छत्राखालींच हें लग उरकून घेतले असते. पण विष्णुपंत ह्या अगदीं देवमाणूस ! विचार्या सिंधोपंतानें व त्यांच्या मुलीने आपले इतके गोड आदरातिश्य केले, आपली मनोभावे सेवा केली त्यांचा शब्द मोडणे म्हणजे माणुसकीचे लक्षण नव्हे. मातापितरे आपलींच आहेत त्यांची आपण कशी ही समजूत घालू अशा अंतकरणाच्या मवाळ स्थिरीत त्यांनी आपले लग लावले. त्यांच्या निरुपद्रवी व गोड स्वभावाला करून्या-

कर्तव्याचा विचारसुद्धां सुचला नाही. त्यांत त्यांच्या अत्यंत भावनावश मनाला प्रत्यक्ष पांडुरंगच आपल्याला हें लग करण्यास आज्ञा करतो असा हृष्टांत ज्ञाला मग इतर विचारांची काय मात-बवरी. विष्णुपंत कांहीं काळ लग करून संसारांत स्वस्थपणे बसले पण त्यांचें मन कांहीं स्वस्थ बसले नव्हतें. त्यांच्या मनांत प्रवृत्ती व निवृत्ती हे जुनें द्वंद्व कायम होतें. आपल्या सासप्याच्या संमतीनें ते दक्षिण हिंदुस्थानांत रामेश्वरपर्यंत यात्रा करून परत आले. तेथून सिंधोपंत व रखुमाई ह्यांच्यासह विष्णुपंत आपेगांवीं आपल्या मातापितरांच्या भेटीस गेले.

+ + +

## प्रकरण २ रे

आपेगांवी विष्णुपंत रखुमाई व सिंधोपंत हे आलेले पाहून गोविंदपंत आणि निराई ह्यांचा आनंद गगनांत मावेनासा ज्ञाला. त्यांतल्या त्यांत सिंधोपंत सारख्या श्रीमंताची रखुमाई सारखी लावण्यवती व कुलवती मुळगी आपल्याला सून लाभलेली पाहून तर त्यांना अत्यंत धन्यता वाटली. त्यांत सिंधोपंतानी आणलेला उंची अहेर पाहून तर त्यांच्या हर्षास सीमाच राहिली नाही. ही सर्व परमेश्वराची कृपा असें समजूत त्यांनीं परमेश्वराची अत्यंत भक्तिभावानें प्रार्थना केली. सिंधोपंताची स्वारी कांहीं दिवसांनीं आपेगांवी परत गेली. आपल्या जामातांचा लहरी स्वभाव त्यांना माहिती होताच. त्यानी कांहीं कमी जास्त ज्ञाल्यास ताबडतोव बातमी कळीव असा इषारा जाता जाता आपल्या लाडक्या मुलीस दिला.

विष्णुपंत नवीन नवीन संसारांत नीट वागले. जो पर्यंत त्यांची मातापितरें जिवंत होती तोपर्यंत मात्र त्यांनी पुन्हा तीर्थयात्रेला जाण्याची गोष्ट काढली नाही. दोन तीन वर्षांच्या अवधींत विष्णुपंतांची मातापितरें वारलीं. आईबाप वारल्यानंतर विष्णुपंताचें मन पुन्हा संसारांतून उडून गेलें. तेवढ्या अवधींत जर त्यांना एकादें मूळ झालें असतें तर त्या मुलाच्या लडिवाळपणाच्या मोहांत अडकून संसारांत ते स्थिर राहिले असते. पण तेही भाग्य आपल्या वाटेस नाही असें पाहून त्यांचें मन पुन्हा अस्थिर झालें, रखुमाबाईनें ह्या संकटांतून वांचविष्ण्यासाठी देवाचा धांवा तर केलाच पण त्याच वेळी आपल्या वाडिलाना सुद्धा ही बातमी कळविष्ण्याची व्यवस्था केली. सिंधोपंताना ह्यांत कांहीं नवें नव्हतें. आपल्या जांवईबापूंचा स्वभाव त्यांना पूर्णपणे ठाऊक होता. त्यांनी विष्णुपंताना आळंदीस कायमचें राहण्याचा आग्रह केला, अनिश्चित मनाच्या विष्णुपंतानें ती गोष्ट मान्य करून ते आळंदीस सिंधोपंताच्या घरी येऊन राहिले. रखुमाई अत्यंत साध्वी स्त्री होती. तिनें परोपरीनें आपल्या पतीस आपली मर्यादा न ओलंडता मधून मधून दोन गोष्टी सांगाव्या. लग होऊन इतकी वर्षें ज्ञाली तरी आपणाला संतती नाहीं, हें शल्य तिच्या कोमल हृदयास अहोरात्र टौँचूं लागलें. निपुत्रिकाचें तोँड देखील पाहूं नये अशी त्याकाळीं तीव्र समजूत होती, आपल्या नवज्याच्या मनाला ही गोष्ट विशेष लागत असल्यामुळे त्याचे संसारांतून मन उडणे साहजेकच आहे, असें ही तिला वाढूं लागलें. त्या काळीं कोणी

निमुक्ति असला की त्याचा सर्व दोष स्त्रीच्या मार्थी ती वांज म्हणून मारला जाई. हा विचार सुद्धां तिच्या मनांत आपल्यावांचून राहिला नाहीं. अशा परिस्थितीत विष्णुपंतांनी तिला पुन्हां एकदा आपण संन्यास घेणार अशी धमकी दिल्यावरोवर अत्यंत उद्दिग्भतेने ती नवन्याला कांहींतरी बोलली असेल. कारण तिची देवावर पूर्ण श्रद्धा होती. आपणाला परमेश्वर कुनेने संतती झालीच पाहिजे अशी तिची श्रद्धा तिला सांगत होती. आपल्या उद्दिग्भ पल्नीच्या तोङ्डून निधालेल्या कमी अधिक शब्दाचा फायदा घेऊन विष्णुपंताने घर सोडले. त्याने काशीस जाऊन श्रीपादयती (रामानंद) कडून संन्यासाची दीक्षा घेतली. ही बातमी आलंदीस घेऊन पोंचली. समाजांत विनासंतोषी लोक कांही कमी नसतात. अशाच लोकांनी ही बातमी तिखटमठि लावून रखुमाईच्या कानावर घातली. ही बातमी आकाशाच्या कुन्हाडीप्रमाणे तिला वाटणे स्वाभाविक आहे. पण रखुमावाई ही जितकी पतिनिष्ठ होती तितकीच ती ईश्वरनिष्ठही होती. “माळिये जेउतेनेले! तेउतेनिवांतचि गेले! पाणिये ऐसें केले! हो आवेगा!” ह्या शानेश्वरींतील सुभाषिताची ती प्रत्यक्ष चालती बोलती देवता होती. किंबहुना ह्या ओर्वांत त्यांच्या धर्मशील मातोश्रींच्या चारिच्याचें सार होते. सर्व भार परमेश्वरावर ठेऊन ती परमेश्वर भजनांत आपल्या आयुष्याचें दिवस कंठीत होती. जगांत आपल्याला आतां कोणीही नसलें तरी निदान परमेश्वर तरी आपला पाठीराखा आहे, ही श्रद्धा तिच्या वाढत्या भक्तीबरोवर कायम ठसली

होती. ‘माझीया भक्तां। आणि संसाराची चिंता। काय समर्थाची कांता। कोरान्न मागे।’ असें आश्वासन तिच्या अतरांतला परमेश्वर तिला सारखा देत होता. तिच्या एकनिष्ठ भक्तीमुळे आपणावर येणाऱ्या सर्व संकटावरोवर टक्रर देण्याची शक्ती याच्यांत जागृत झाली होती. अशा परिस्थितीत एके दिवशीं ती दारांतून उगवत्या सूर्याला नमस्कार करीत आहे इतक्यांत एक तेजस्वी संन्याशाची स्वारी तिच्यापुढे उभी राहिली त्या यतीला पाहतांच त्या माऊलीने साषांग वंदन केले. ‘पुत्रवती भव’ असा आशीर्वाद त्या यतीने अत्यंत गंभीर स्वरांत दिला. हे शब्द कानीं पडताच, ती एकदम चमकली. विषण्णता, खिन्ह हास्य व नैराश्य ह्या विकारांच्या छाया तिच्या चेहण्यावर सुस्पष्ट उमटल्या. ती कांही बोलण्याचा प्रयत्न करणार पण ओंठावाटे शब्द वाहेर पडेना. ही तिची स्थिति पाहून श्रीपादयतीसुद्धा एकदम थवकले—‘बाई माझ्या आशीर्वदानें तूं अशी गांगरून कां गेलीस’ असा प्रश्न श्रीपादयतीने मोट्या प्रेमल्पणे तिला केला. तिने सर्व इत्थंभूत हकीकत त्यांना कळविली, आपल्याला खोटे सांगून संन्यासाची दीक्षा घेणारा विष्णुपंत हाच ह्या बाईचा नवरा असला पाहिजे ह्यावहाल त्यांची खात्री झाली. ही गोष्ट शास्त्र संमत नसून त्यामुळे ह्या बाईला झालेला अन्याय दूर करणे हेच शास्त्र संमत आहे हें त्याना समजले. त्यांनी लगेच काशीस परत जाऊन विष्णुपंताची चांगली खरडपट्टी काढून त्यांना परत आलंदीस स्वगृही जाऊन संसार करण्याची आशा केली.

विष्णुपंत आळंदीसि गुरुच्या आजेवरून  
येऊन राहिल्यावरोबर ब्राह्मण  
मंडळींत मोठीच खळवळ उडाली  
'यतीचा पुन्हा पती ज्ञाला ! शिव शिव'  
“अब्रहमण्यम्” हे शब्द प्रत्येक  
ब्राह्मणाच्या तोऱ्हन निघूं लागले. विष्णु-  
पंत हे आळंदीतील समस्त ब्रह्मवृंदाच्या  
टीकेचे, धिक्काराचे आणि निषेधाचे विषय  
होऊन बसले, ब्राह्मणाच्या सभा झाल्या,  
मोठे कडाक्याचे वाद ज्ञाले, अगदी तीव्र  
निषेधपर भाषणे झाली. त्या ब्राह्मण  
समाजांत कांहीं समंजस ब्राह्मण मंडळी  
होती, त्यांनी. प्रत्येक नियमाला अपवाद  
असतो हे सांगितले. खोटे सांगून दीक्षा  
घेणाऱ्या विष्णुपंताना श्रीपादयतीनी पुन्हा

संसारांत बसण्याची आज्ञा केली. ही  
सत्याला व धर्माला धरून अशीच गोष्ट  
आहे. असा उपपक्ष मांडणारे कांहीं  
सज्जन ब्राह्मणही त्यांत होते. प्रत्येक  
समाजांत हा प्रकार असतोच पण त्या  
समंजस ब्राह्मणावर सुद्धां विष्णुपंताच्या  
वकिलीबद्दल वाळींत टाकण्याची धमकी  
मिळाली. तेव्हां सर्वांनी त्या प्रक्षुब्ध  
ब्रह्मवृंदाच्या ठरावापुढे नमते घेतले.  
विष्णुपंत आणि रखुमाई ह्यांना वाळींत  
टाकले. ब्राह्मणाच्या दृष्टीनें ते आतां  
पंचमा पेक्षांही नीच ठरले. येथून विष्णुपंत  
व रखुमाई ह्यांच्या छळास प्रारंभ झाला.

( पुढे चालू )

● जो अन्न देतो उदरासी । शरीर विकावें लागे त्यासी ॥  
मग जेणे घातलें जन्मासी । त्यासी कैसे विसरावें ? ॥

—**श्रीरामदास**

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥  
**बौम्बे सिल्वर शॉप**

टेलिफोन ३८८६२

शुद्ध चांदीचा हरेक तन्हेचा माल  
बनविण्याचे व ऑर्डरप्रमाणे माल  
करून देण्याचे विश्वासलायक ठिकाण,  
त्याचप्रमाणे सोन्याचाही माल ऑर्डर-  
प्रमाणे करून देण्यांत येतो. एकदा  
भेट देण्याची तसदी घेऊन खात्री  
करून घेण्याची विनंती आहे.

**बा. गो. जुवेकर**

मालक

गिरगांव, मांगलवाडी,  
श्री धूतपापेश्वर प्रासाद, मुंबई नं. ४

॥ विमलेश्वर प्रसन्न ॥  
**भा. रा. रेवणकर सराफ**

ठळकवाडी ( बेळगांव )

सोन्या-चांदीच्या तयार  
दागिन्यांचे व्यापारी

आमचेकडे खडे मोत्यांचे सेटिंग्जचे  
आधुनिक पद्धतीचे दागिने, लफ्फे,  
तन्मणी, नेकलेस इअर्रिंज वगैरे तयार  
होत त.

बाहेरगांवच्या व्यापार्यांचे ऑर्डरी-  
कडे विशेष लक्ष दिलें जातें.

# शिरडी वृत्ति



## मार्च १९५७

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनासाठीं बाहेर गांवचे भक्त नेहमीं प्रमाणे श्रींचे दर्शनास आले होते. कांही कलाकारांनी श्रीपुढें हजेरी दिली ती पुढील प्रमाणे:—

**कीर्तनः**—सौ. कमलाबाई गंगाधर कुटे, अलीबाग, श्रीमती लक्ष्मीबाई पुरोहित, सातारा, श्री. ह. भ. प. मारुती शास्त्री हरगेवार, बासर ( नांदेड ); संस्थान गवई श्री. मराठे यानी श्री. तुकाराम बीज, एकनाथ घष्टी व फा. शु. ११ फा. वा। ११ अशी ४ कीर्तने मंदिरात केली.

**प्रवचनः**—वे. शा. सं. अरविंद बुवा भट, चोपडा, श्री. सदाशिव गोपाळ तान्हे, लोणावळा, सौ. रुक्मणीबाई आठवळे, नगर.

**वेदधोष हजेरी** श्री. वे. मु. गणेश भटजी मुळे, नगर.

**बासरीवादन :**—श्री. रामचंद्र शामराव बोरकर मुंबई

**सतारवादन :**—श्री. विठ्ठल तुळशीराम इंगळे, गुलबर्गा. श्री. शंकर कृष्णाजी उपाध्ये, हैदराबाद. श्री. सिद्धेश्वर तुकाराम उपाध्ये, हैदराबाद.

**गायन :**—श्री. जगन्नाथबुवा सुरत्कर, साकोरी. श्री. सदाशिव देवताजी गुजर, मुंबई. श्री. एस. वी. माने,

मिरज. श्री. मनोहर कुलकर्णी, मिरज. श्री. केहारी नरगुहे, मिरज. श्री. रुस्तमजी गुस्तादजी हत्तीदास, नगर. श्री. राजाराम छत्रपती, नगर. श्री. पांडुरंग सशित्तल, मुंबई. श्री. बापूजी हरणे कुलाबा.

रंगपंचमीनिमित्त श्रींचे रथाची गांवातून मिरवणुक निघाली होती. श्रीसाई-संस्थान धर्मार्थ दवाखान्यातून नेहमी-प्रमाणे पुष्कळ लोक औषधोपचारार्थ आले.

## एप्रिल १९५७

बाहेर गांवचे भक्तांची गर्दी नेहमी प्रमाणे होती.

**कीर्तनः**—श्री. श्री. वा. देव व श्री. तुकारामबुवा आजगांवकर. सं. गवई मराठे यांनी श्री. अकलकोट स्वामी पुण्यतिथी, श्रीभाऊ कुंभार पुण्यतिथी, चैत्र व. ११ अशी तीन कीर्तने केलीं.

**प्रवचनः**—वे. शा. सं: श्रीपादशास्त्री टाकळकर, वेलापूर यांचे सात दिवस श्रीमहद्भागवत सप्ताह प्रवचन झालें तसेच श्री. जनार्दन परशुराम भारवे याचे प्रवचन झालें.

**कसरतीचे प्रयोगः**—श्री. बहिरु श्रीपती आवडे, कोरेशव, शेस्त महामद उमर, सातारा.

**नृत्यः**—कु. विजया राणे, मुंबई,  
**गायनः**—श्री. ठाणेदार, राहता. श्री.  
 सुरेश वसंत पंडित, माहीम. श्री. अरुण  
 समचंद्र कामत, सौ. शांता कुलकर्णी,  
 कारेगाव कु. कुंदा वाघ, कारवार  
 कु. रंजन वाघ, कारवार, श्री. कमला  
 रायचूर, श्री. अर्जुन आत्माराम सातपुते,  
 श्रीगोदा, सौ. ललिता देशमुख, विजापूर  
 श्री. सदाशिवराव बावरस, वीडी, श्री.  
 सुधाकर राजाराम श्रुव, मुंबई. सौ. वासंती  
 वाई आनंदजी, मुंबई. कु. वसुंधरा  
 श्रीखंडे, मुंबई. कुमार मनमोहन वासुदेव  
 सामंत, मुंबई.

**सनई वादनः**—श्री. भिकाजी  
 गुरव, बडोदा.

**तबला वादनः**—श्री बाळ कृष्ण  
 नारायण पांगम, मुंबई व श्री गणपतराव  
 जाधव सोलापूर, श्री. कण्णा माने, सोलापूर

**संगीत हजेरी**—दत्तोदा तांबे व  
 भाऊ मांग, नारायण गांव.

**भजनी कीर्तनः**—श्री. कै. गाडगे  
 खुबांची शिष्य संत जनावाई आलंदीकर.

**धर्मार्थ दवाखानाः**—नेहमी प्रमाणे  
 रोगी फायदा घेत आहेत,

## रामनवमी महोत्सव

श्री. सच्चिदानंद सद्गुरु साईबाबा  
 महाराज मु. शिर्डी, ता. कोपरगांव,  
 जि. अहमदनगर, येथील रामनवमी  
 उत्सव शके १८७९ चैत्र शु। ९ दि.  
 ८ एप्रिल १९५७, सोमवार रोजी साजरा  
 करण्यांत आला. उत्सवास मुंबई, पुणे,  
 नासिक, हैदराबाद, मद्रास वैरोंदूर दूरची

गावांहून बरीच भक्त मंडळी नेहमीप्रमाणे  
 आली होती.

उत्सवाचा प्रारंभ रविवार दि.  
 ७-४-१९५७ रोजी सकाळी काकड  
 आरतीपासून झाला. ह्या दिवशी नेहमीच्या  
 कार्यक्रमा व्यतिरिक्त, सासुदायिक अभि-  
 षेक, दोन प्रहरी ह. भ. व.  
 पालये शास्त्री यांचे सुश्राव्य प्रवचन;  
 ह. भ. प. अनंतराव आठवले  
 ह्यांचे सायंकाळी श्रवणीय कीर्तन; रात्रौ  
 श्रीच्या पालखीची गावांतून मिरवणूक व  
 तदनंतर कलाकारांची हजेरी हे कायक्रम  
 झाल्यावर शेजारती होऊन ह्या दिवसाचा  
 कार्यक्रम संपला.

सोमवार दि. ८ एप्रिल रोजी राम-  
 जन्माचा दिवस असल्यामुळे उत्सवास  
 पहाटे ४-३० वाजतां श्रीच्या कांकड  
 आरतीस सुरवात झाली. सालाबादप्रमाणे  
 कावडी मिरवणूक सकाळी ६-३० वाजतां  
 निघूत. श्रीच्या समाधीला कावडीतून  
 आणलेल्या गंगेच्या पाण्यानें सुमारे ७-३०  
 वाजतां खान घालण्यात आले. व नंतर  
 नेहमीप्रमाणे पूजा-अर्चना-नंतर सानु-  
 दायिक अभिषेकास प्रारंभ झाला. त्या  
 नंतर ह. भ. प. दासगण महाराजांचे  
 प्रतिनिधी ह. भ. प. अनंतराव आठवले  
 यांचे राम चारित्रावर कीर्तन झाले. संध्या-  
 काळी ह. भ. प. पालये शास्त्री यांचे  
 प्रवचन झाले व काठीसहीत निशाण व  
 रथ यांची मिरवणूक निघाली.

या दिवशी सबंध रात्र बाबांचे जागरण  
 असल्यामुळे रात्रभर निरनिराळ्या कला-  
 कारांनी श्रीच्या समोर हजेरी देऊन दुसऱ्या  
 दिवशी पहाटे ६ वाजे पर्यंत समारंभ

साजरा केला. या समारंभांत नामवंत कलाकारांनी हजेरी दिली; व संस्थानचे श्री. रासने व श्री. देव या विश्वस्तांनीही भाग घेऊन कार्यक्रमाचा समारोप केला. ह्या अवधीत रात्रौ शोभेच्या दारूचे उत्तम प्रकारचे काम शिवाच्या ओऱ्या जबळ झाले.

मंगळवार दि. ९ रोजी श्रीच्या स्नानानंतर पूजा अर्चा होऊन सामुदायिक अभिषेक झाला. ज्या ज्या कलाकारांनी आणि भक्तांनी कार्यक्रमांत भाग घेतला होता त्यांना श्रीफल-प्रसाद देण्यांत आला. श्री. पंडितराव नगरकर यांच्या मजनानंतर ह. भ. प. अनंतराव आठवले यांनी कीर्तन केले आणि दही हंडी होऊन उत्सव समाप्त झाला.

उत्सवाकरतां असंख्य भक्तवृंद गोळा झाला असल्यामुळे संस्थानच्या नेहमीच्या इमारतीतील जागा पुरेशा होणार नसल्या-मुळे जादा ६० कापड-खोल्या बांधण्यांत आल्या होत्या.

गर्दी खूप असली तरी भोजन मंडप विस्तीर्ण बांधून, स्त्री पुरुषांकरता वेगवेगळी व्यवस्था करून आणि रांगेने भक्तांनी यावै अशी शिस्त ठेवून सर्व कार्य व्यवस्थित पार पाडण्यांत आले. भोजन-गृहाच्या व्यवस्थेच्या कामी श्री. मालपेकर डॉ. दाभोळकर, श्री. रासने, श्री. म्हात्रे, श्री. रेळे, श्री. वर्तक यांनी व स्वयंसेवकांनी फार मेहनत घेतल्यामुळे भक्तांची सोय उत्तम झाली.

करमणुकीच्या कार्यक्रमांत श्रीमती हिराबाई बडोदेकर, श्रीमती सरस्वतीबाईराणे, श्री. पंडितराव नगरकर, श्रीमती सुलोचनाबाई नगरकर, श्रीमती मधुबाला जव्हेरी, श्रीमती विमलाबाई नारवेकर श्री. कृष्णराव नारवेकर, प्रो. लहानू

नागपुरे, इत्यादि नामवंत कलाकारांनी भाग घेतला होता. श्रीपुढें उत्कृष्ट कलावंतांनी हजेरी द्यावी म्हणून प्रसिद्ध संगीत दिग्दर्शक श्री. दत्ता कोरगांवकर यांनी जिव्हाळ्याने श्रम घेतले होते

स्वयंसेवक तसेच पोलिस व हीमगार्ड यांनी उत्कृष्ट बंदोबस्त ठेवले होता. पोलिस अधिकारी श्री. स्कॉट हे स्वतः वारंवार फिरून दक्षतेने देखरेख ठेवीत होते.

कोपरगांव ते शिर्डी वसची व्यवस्था एस.टी. ने चांगली ठेवली होती. या वर्षी उत्सवाकरतां ६० ते ७० हजार यात्रा आली होती. यंदां श्री. ना. आ. सावंत यांच्या अध्यक्षतेखाली उत्सव-समिति नेमली होती.

## मे १९५७

या महिन्यात श्रीसार्वदर्शनास बाहेर-गांवचे भक्त मंडळींची बरीच गर्दी दर-रोज होत असे. कांहीं कलाकारांनी आपल्या कलेची हजेरी दिली ती खालीलप्रमाणे—

**कीर्तनः—** श्री. ह. भ. प. केदाव पुरुषोत्तम भालेराव, वडनेर

**नकला:**—श्री किसन रामचंद्र सेवक, पुणे.

**तबला सोलोचावादनः—** श्री. मधुकर ठाणेदार, पुणे.

**नाट्य प्रयोगः—** (स्वर्गावर स्वारी) श्री. सिद्धारूढ प्रासादिक नाट्य कला मंडळ, मुंबई.

**नृत्यकला:**—श्री. के. के. शेंद्री व कु. रूपमती, मुंबई. कु. पुष्पलता ना. आरगेकर कु. विमल ना. आरगेकर.

**गायनः—** श्री. अंजिनीबाई लोल्येकर, श्री. यशवंतराव लोल्येकर, मुंबई. कु. सिंधू शिरोडकर. श्री. चंद्रकांत शिरोडकर. श्री. गजानन त्रिंबक फडे, पांचोरे (बासरी वादन) श्री. रामचंद्र

## एका म्हातारीचे महत्कार्य !

एक राजा होता. त्यानें एका टेकडीवर मंदिर बांधण्याचें ठराविलें. लोकांनीं आपला गौरव धर्मात्मा म्हणून करावा, अशी त्याची इच्छा होती. टेकडीवर दगड नेण्याचें काम बैलांनीं केले. इमारत तयार झाली. उद्घाटनाचा दिवस जवळ आला. इमारतीचे उद्घाटनावरोबर राजाच्या पुतळ्याचाहि अनावरण-समारंभ होता. आपल्या पुतळ्याचें अनावरण होणार म्हणून राजाला मोठा अभिमान वाटला. राजाच्या पुतळ्यावरील पडदा जेव्हां दूर करण्यांत आला त्यावेळीं लोकांना व राजालाहि मोठें आश्रय वाटलें; कारण राजाचे पुतळ्याएवजीं तेथें एका म्हातार्ण्या बाईची प्रतिमा लोकांना दिसली. ‘ही म्हातारी कोण ?’ राजानें विचारलें. या डोंगराखालीं राहणारी एक वृद्ध बाई आहे, असें सांगायांत आले. ‘ही मूर्ति कोणी घडविली’ मूर्ति-

काराला राजानें प्रश्न केला. ‘महाराज मी माझ्या हातानें आपली मूर्ति घडविली व येथे बसविली. हा बदल कसा झाला हें मला समजत नाही,’ शिल्पकारानें भीत भीत सांगितले. राजानें मनांत विचार केला, ज्याअर्थी परमेश्वरानें या म्हातारीस मानाचें स्थान दिले आहे, त्याअर्थी तिची या कामी मोठी कामगिरी असली पाहिजे. म्हातारीला राजापुढे आणविलें. ‘ही इमारत बांधण्याचे कामी बाई तुम्ही काय केले ?’ राजानें विचारले. ‘महाराज ! मी गरीब म्हातारी काय करणार ! दगड वाहून नेणाऱ्या बैलांचे पाय घसरू नयेत म्हणून मी त्यांच्या पायाखालीं गवत टाकीत होतें.’ राजा मनांत उमगला, ‘मोठें मंदिर बांधण्यापेक्षां गरीब प्राण्यांचे दुःख हलके करणे, हेच परमेश्वराचे हृषीनें मोठें कार्य आहे.’



मंगेशकर, मुंबई. श्री. दत्तात्रेय कशिनाथ ठळे आवसरी. श्री. बळवंत दिनानाथ वेल्हाळ चैंबूर. श्री. बाळकृष्ण नाईक, धुळे. कु. कलावती जोशी, धुळे. कु. चित्रलेखा सैद, वेलापूर. श्री. किसन बावरे, वेलापूर. श्री. यशवंतराव पवार मुंबई. श्री. मधुकर (दत्त प्रसादिक भजनी मंडळ, मुंबई.) श्री. दत्तकुमार कल्सकर, मुंबई. श्री. दत्तात्रेय केरकर, मुंबई. सौ. हेमाबाई साळवीत, भोपाल. कु. प्रकाश श्रीधर उपासनी. श्री. रिताराम फातरफेकर,

मुंबई. श्री. यशवंतराव केरकर (तबला) मुंबई. श्री. विनायकराव हारसे (फिडल) मुंबई. श्री. भालचंद्र विडल देशमुख (तबला) श्री. आत्माराम म्हापसेकर, मुंबई. (फिडल) सौ. नीना शिंदे. श्री. अनंत शिंदे, श्री. नरेंद्रकुमार, मुंबई. श्री. आत्माराम पांडुरंग नारायणगावकर. मुंबई. श्री. व. अ. काळे, शिरवळ. संयुक्त } द. ब. राणे चिंटणीस } सी. बी. वेलकर

## श्रीसाई संस्थानला मिळालेल्या देणग्या

जानेवारी ते मे १९५७ च्या दरम्यान श्रीसाई संस्थानला पुढीलप्रमाणे देणग्या मिळाल्या आहेत—

### इमारत-निधि

१) गोल्ड सोप कंपनी, मुंबई रु. १७४	
२) श्री. डी. डी. रासने पुर्णे, „, १६२	
३) श्री. एन्. ए. परीख, लंडन „, १०१	
४) श्री. के. सी. पटेल, मुंबई „, १००	
५) श्री. टी. एच. अडवानी मुंबई „, ५००	
६) श्री. एम्. के. सडेकर, बडोदे „, ११२.२५	
७) श्री. बी. एम्. टणा जामनगर „, ८२.९६	

### इस्पितळ निधि

१) श्री. बी. बी. दवे, मुंबई रु. १०१	
२) श्री. सी. जी. पटेल, कंपाळा „, १५१	
संयुक्त चिटणीस } डी. बी. राणे, } सी. बी. वेलकर	

### भक्तमंडळाचे सभासद

फेब्रुवारी-मार्च-एप्रिल १९५७ मध्ये श्रीसाईबाबा संस्थानच्या भक्तमंडळाचे जे नवे सभासद झाले त्यांची नावे पुढील प्रमाणे :—

### पेट्रन

१) श्री. एम्. एस्. विद्वांस, मुंबई.

### आजीव सभासद

- १) श्री. सोमाभाई काशीभाई पटेल, उमयी.
- २) „, शंकरराव पी. दांडेकर, मुंबई ४
- ३) „, एस्. जी. हेबळे, मुंबई ७
- ४) श्रीमती कस्तुरबाई एम्. सेठ, अहमदाबाद.
- ५) श्री. आर. एस्. शेटी, मुंबई ८
- ६) श्रीमती लीला दिनकर लिमये, पुणे २
- ७) श्री. शंकर भिकाजी मजलेकर, मुंबई ४
- ८) „, मच्छाराम करनजीभाई पटेल, मगद्दा
- ९) „, ईश्वरलाल मच्छाराम पटेल, „
- १०) „, सहदेव सखाराम साटम, मुंबई २८
- ११) „, परशुराम कृष्णराव सावंत, मुंबई ७
- १२) „, पी. टी. मेहता, मुंबई ९
- १३) श्री. चेटी व्ही. इम्बेरमानार, मद्रास १०
- १४) बी. पी. जनार्दनराव, सिकंदराबाद (द.)
- १५) श्रीमती सत्यवती बिडथानपहडी, सिकंदराबाद (द.)
- १६) रावसाहेब श्री. सी. के. दुर्वासुल्ल, सिकंदराबाद (द.)
- १७) श्री. ए. एल्. पी. रौय; हैदराबाद (द.)

### सामान्य सभासद

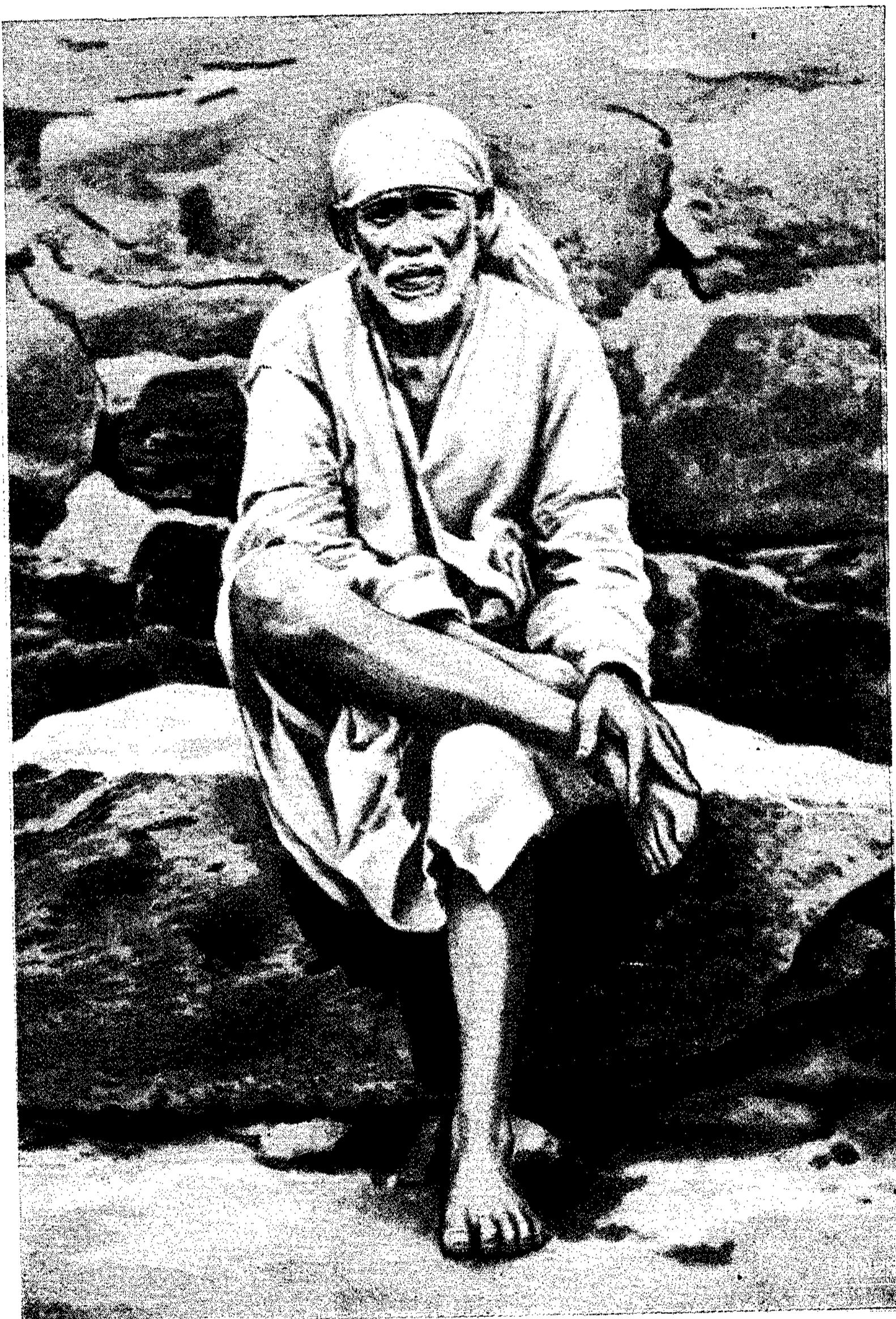
नवीन सामान्य सभासद मुंबई प्रांतांत १७९ आणि इतर प्रांतांत ५१ मिळून २३० इतकी नवी सभासद संख्या झाली.

डी. बी. राणे  
सी. बी. वेलकर  
संयुक्त-चिटणीस.

आक्टोबर १९५७

साहित्य रत्ना

किंमत १० आणे  
(६२ नये पैसे)



शिरडी संस्थानचे अधिकृत त्रैमासिक



श्री साईवाक्षुधा

# श्री साई लीला

[ शिरडी संस्थानचे अधिकृत ऐमासिक ]

वर्ष ३४ वै : अंक ३ सा

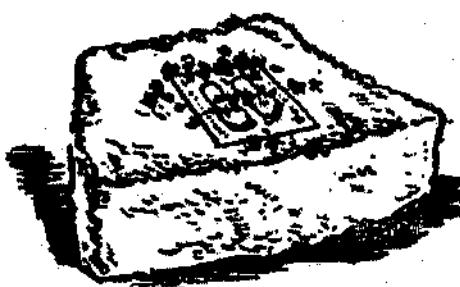
वार्षिक वर्गणी रु. २-४-० (ट. ख. सह)

जुलै—ऑगस्ट—सप्टेंबर १९५७



करितां माझियां कथांचे श्रवण ।  
तयांचे कीर्तन आणि चिंतन ।  
होईल मद्भक्तीचे जनन ।  
अविद्या—निरसन रोकडे ॥

—श्री साईसच्चरित् अ. २



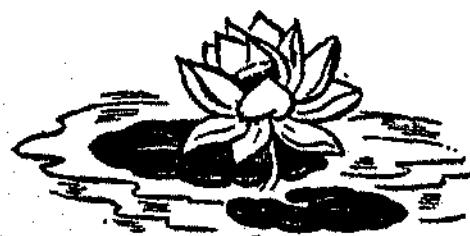
कार्यालय—

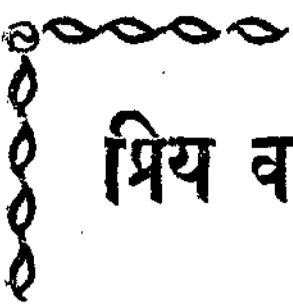
ईस्ट अण्ड वेस्ट इं. कं. बिल्डिंग,  
४२५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुं. १



# अनुक्रमणिका

विषय	लेखक	पृष्ठ
श्रीसाई वाक्सुधा		४
प्रिय वाचक	संपादक	५
पद साईचे वंदावे	बाबांच्या बाळाचे बाल	६
बाबांची लीला		७
श्रीगुरुपौर्णिमा महोत्सव		९
श्री शानेश्वर जीवन	वाढऱ्यप्रभु खं. स. त्रिलोकेकर	११
तूं साई आमुची माई	श्रीदासगण्ठमहाराज	१५
श्री साईबाबांची शिकवण	ना. वा. गुणाजी	१७
श्री रामकृष्ण आणि विद्यासागर		२८
आपले निश्चय	द. पां. खां.	३८
भावनेला किंमत आहे	विनोबा	४८
सुश्लेषणीता	वि. के. छत्रे	४९
शब्दांचा महिमा	आचार्य विनोबा भावे	५४
वंशश्रेष्ठत्व आणि वर्णश्रेष्ठत्व		६१
अन्वययोग व व्यतिरेकयोग	ग. ल. रेगे	६७
भक्त मंडळाचे सभासद		७३
श्रीसाई संस्थानला मिळालेल्या देणग्या		७४
श्रीसाईस्तवनाष्टक	शं. वा. दाते	७७
शिरडी वृत्त		७८





## प्रिय वाचक—

**श्री साईलीलेचा चालू अंक हा पुण्यतिथि विशेषांक आहे.** विविधता आणि वाचनीयता या दोन्ही दृष्टीनी हा अंक वाचकांना आवडावा. यांतील कांहीं विशेष लेखांकडे आम्ही वाचकांचे लक्ष वेधू इच्छितों. श्री. ना. वा. गुणाजी यांनी गुरु आणि गुरुकृपा यांविषयीं श्रीसाईबाबांची शिकवण कशी होती, याचे सुबोध आणि सयुक्तिक विवेचन आपल्या लेखांत केले आहे. आध्यात्मिक विषयां-संबंधीं श्री. गुणाजी यांचा दीर्घकालचा सखोल व्यासंग आहे. या व्यासंगाचे प्रतिविंब प्रस्तुत लेखांत उमटलें असल्याचे वाचकांना आढळून येईल.

संस्कृत भाषेतीत शब्द-सामर्थ्या विषयीं आचार्य विनोबा भावे यांनी केलेले विवेचन वाचकांना अपूर्व आणि मननीय वाटेल. पं. ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांच्याशी श्री रामकृष्ण परमहंस यांचा झालेला संवाद 'एम.' यांच्या ग्रंथावरून श्री. मंडणमिश्र यांनी अनुवादित केला आहे. हा अनुवाद वाचकांना अत्यंत आकर्षक व उद्बोधक वाटेल. आपले निश्चय कोफसतात आणि केव्हां साधतात, या विषयावर मानसशास्त्रीय विवेचन असलेला प्रस्तुत अंकांतील लेख वाचकांच्या विचारांना खास चालना देईल. प्रस्तुत अंकांतील प्रत्येक पृष्ठ वाचनीय करण्याचा आम्ही प्रयत्न केला आहे. अंकांच्या एकंदर अंतरंगासंबंधी वाचकांनी

आपले मत आम्हांला कळाविल्यास आम्ही आभारी होऊ. श्री साईलीला महाराष्ट्रांत घरोघर पौंचावी अशी आमची मनीषा आहे. या दृष्टीने वाचकांच्या अपेक्षा आणि त्रैमासिकाच्या चालू स्वरूपावद्दलच्या त्यांच्या प्रतिक्रिया समजल्या तर त्या आम्हांला खचित मार्गदर्शक ठरतील.

X X X

**श्री** डॉ येथील इस्पितळ तेथें येणाऱ्या भक्तांच्या आणि तेथील जनतेच्या सेवेसाठीं अद्यायावत् आणि सुसज्ज करण्याचा शिर्डी संस्थानचा प्रयत्न आहे. इस्पितळ-साठीं भक्तांकडून देणग्या मिळत आहेत. त्यांची यादी इतरत्र या अंकीं दिलीच आहे. या देणग्या वाढल्या तर रुग्ण-सेवा करण्याचे संस्थानाचे सामर्थ्याहि वाढणार आहे. म्हणून या सुयोग्य कार्याकडे दात्या भक्तांनी लक्ष पुरवावै अशी आम्ही विनंती करतों.

X X X

**साईभक्तीच्या** प्रसारावरोबर भाविकांच्या भोव्या भावनेचा फायदा लुटणारे लोकहि वाढू लागले असल्याचे अलीकडे आढळून येऊ लागले आहे. आपण साईबाबांचा अवतार आहोत असें सांगून भक्तांना फसविणाऱ्या समाजकंटकांच्या कारवायांच्या कथा वृत्तपत्रांनु प्रसिद्ध होत आहेत. खुद साईबाबांनी

आपला वेगळा संप्रवाय निर्माण केला  
नवहता. त्यांची भक्ति करण्यासाठी मध्य-  
स्थाची गरज नाही. साईबाबांच्या नांवावर  
आपली तुंबडी भरून घेणाऱ्या धूर्तीपासून  
भक्तांनी सावध राहावे आणि त्यांच्या  
जाळ्यांत सांपळून स्वतःची दिशाभूल  
होऊं देऊं नये, असें आम्हांला कटाक्षानें  
सांगावेंसे वाटते.

X      X      X

**केवळ** धार्मिक विषयांना वाहिलेले  
नियतकालिक चालविणे ही गोष्ट  
सध्यांच्या युगांत अत्यंत कठीण आहे.  
अशीं नियतकालिके थोडा काळ चालून  
जनतेच्या आश्रयाच्या अभावीं बंद पडलीं  
असल्याची अनेक उदाहरणे आहेत. असें  
असतांना केवळ या विषयाच्या आस्थेने  
असें धार्मिक नियतकालिक चालू करण्याचे  
जे साहस करतात त्यांचे अवश्य कौतुक  
केले पाहिजे. श्री. 'साधुदास' यांनी  
'प्रेमानंद' या नांवाचे मासिक यंदांच्या  
एप्रिल महिन्यापासून चालू केले आहे.  
आतांपैयत प्रसिद्ध झालेले या मासिकाचे  
अंक पाहतां साधकांना हें मासिक संग्राह्य  
असेंच वाटेल यांत शंका नाही. 'साईसुमन'  
नांवाचे एक गुजराती मासिक आज कांही  
वर्षे चालू आहे तेहि वाचक-भक्तांना  
वाचनीय व संग्राह्य वाटेल. सत्संग हा  
आपल्याला आपल्या इच्छेप्रमाणे हवा  
तेव्हां उपलब्ध असत नाही, पण सत्संगाने

होणारा लाभ, संतांचे विचार आपल्याला  
उपलब्ध करून देणाऱ्या अशा नियत-  
कालिकांतून कांहीं प्रमाणांत मिळूं शकतो.  
या हृषीने प्रेमानंद (मराठी) आणि  
साईसुमन (गुजराती) या मासिकांचे  
आम्ही स्वागत करतों आणि भक्तजन-  
हृदयांत त्यांना स्थान मिळावें असें  
अंतःकरणापासून इच्छितों.

संपादक } ना. आ. सावंत  
                } रा. म. राषे

## पद साईंचे वंदावे

पद, साईंचे वंदावे ।  
नाम, साईंचे ते गावे ॥ ४ ॥  
साईं आहे अंतर्ज्ञानी ।  
त्यांसी गावे हो कीर्तीनी ।  
काव्य चरणीं वहावे ॥ १ ॥  
गोदा प्रक्षालीं चरण ।  
मशिद भूषवी आसन ।  
घुनी ती प्रखरचि राहे ॥ २ ॥  
निंब फांदीं गोड होई ।  
ज्ञान दीक्षा तेथें दिली ।  
स्थाना गुरुच्या नमावे ॥ ३ ॥

—बाबांच्या बाबांचे बाल



# बाबांच्यांची दीदा



श्री. द. श. टिपणीस, ठाणे,  
हे लिहितात—

**श्रीसाईसत्चरित्रांत बाबांच्या** अनेक लीलांचे वर्णन आहे. बहुतेक भक्तांचे संकट वा अडीअडचणी दूर करण्यासाठी किंवा त्यांना कांहीं पारमार्थिक तत्त्व शिकविण्यासाठी ज्ञालेल्या आहेत. बाबा हे वरून उग्र दिसले तरी आंतून अत्यंत कोमळ अंतःकरणाचे होते. श्री. चांदोरकरांच्या मुलीच्या बाबतींत त्यांना केलेला चमत्कार तर अलौकिकच आहे. परंतु सडकेची माती उदी म्हणून बाबांचे नांव घेऊन निषेंने लावल्यावर सुखरूप सुटका ज्ञाल्याचा साईचरित्रांतील दाखला तितकाच अलौकिक व बाबांचे सामर्थ्य दाखविणारा आहे. अडलेल्या स्त्रियांची सुटका करण्याचे उदीचे सामर्थ्य वेळो-वेळी प्रगट ज्ञालें आहे. अडलेल्या स्त्रीने मदतीसाठी निषेंने बाबांना हांक मारली की बाबांनीं तत्काळ धांवत येऊन त्या स्त्रीचे कल्याण करावें ही गोष्ट अजूनही होणाऱ्या घटनांमधून व्यक्त होत असते. अशाच ताज्या लीलांपैकीं पुढील एक आहे.

ही घटना या वर्षाच्या एप्रिल महिन्यांत घडलेली आहे. यंदा रामजन्मोत्सव करावा असै कांहीं भक्तांच्या मनांत आले.

हा उत्सव माझे श्री करण्याचे ठरले. आठ दिवस श्रीसाईसत्चरित्राचे सामुदायिक पारायण, कीर्तने, प्रवचने, भजने असा कार्यक्रम झाला. पहिल्या दिवशी शिर्डी संस्थानचे विश्वस्त श्री. देव वकील, ठाणे, यांचे कीर्तन होते. पुढील घटनेची सुरवात या वेळी झाली.

आमच्या शेजारीं डॉ. भागवत यांचे सूतिकागृह आहे. तेथील सिस्टर सामुदायिक पारायणास येत असत. श्री. देवांच्या कीर्तनास त्या हजर होल्या. त्यांच्या भाचीला दिवस गेले होते. रामनवमीच्या सुमारास प्रसूतिकाल होता. सूतिकागृहांत येणाऱ्या सर्व केसिसची जबाबदारी अंगावर असल्यामुळे व कोणती केस केंद्रां येईल याचा नेम नसल्यामुळे आपल्या हातून सर्व पारायण पार पडेल की नाही याची सिस्टरना घाकधूक होती. परंतु बाबांनीं त्यांची इच्छा सफल केली. पारायणाच्या काळांत एकही केस आली नाही. भाचीचे दिवस भरत आल्यामुळे त्यांना काळजी लागली होती. लझानंतर १४ वर्षांनीं माता होण्याचा योग भाचीस आला होता. कांहीं अंतर्गत दोषामुळे एकंदर काम कठीण जाईल व दोन्ही जीव हाती लागणे अशक्य वाटते असै डॉक्टरांचे मत होते. स्वतः सिस्टर, त्यांची भाची व तिचे वडील सर्वच

काळजींत होते. श्री. देवांच्या कीर्तनास ही सर्व मंडळी होती.

श्री. देव यांचे भक्तिरसाचे गायन रंगांत आले असतां सिस्टर बाबांना बोलून गेल्या कीं जर माझ्या भाचीची सुखरूप सुटका होऊन बाळ बाळंतिणीचे जीव हाती लागले तर देवा, याच देवाचे कीर्तन मी येथे करवीन. त्यांनी केलेला नवस अर्थात् कोणासही माहीत नव्हता बाईंची बाबावर श्रद्धा होती. अजाण अशी विचारी भाची जसजसे दिवस भरू लागले तसेशीं अधिकाधिक घावरू लागली. पहिल्या दिवशीं कीर्तनास भाचीही आली होती. ती रोज बाबांच्या दर्शनास येत असे व उदी लावून जात असे, तिचे घर सुमारे १। मैलावर असतांनाही व तिची परिस्थिति कठीण असतांनाहीं ती रोज चालत येई व चालत जाई. शिरडीचे साईबाबाच आपले पाठीराखे आहेत अशी तिची दृढ भावना होती. उत्सव संपला.

हनुमानजयंतीचा दिवस. सकाळी ८॥ वाजतां सदरहू भाची दवाखान्यांत आली. आदल्याच दिवशीं आमच्याकडे शिरडीहून उदी आली होती, त्यांतील उदी माझ्या पत्नीने सिस्टरच्या स्वाधीन केली. उदी पाण्यांत टाकून तिला पाजण्यांत आली. २॥—३ तास झाले, पण मुक्तता होईना. ११॥ च्या सुमारास मुंबईहून सर्जन आले व ओपरेशन करण्याचे ठरले.

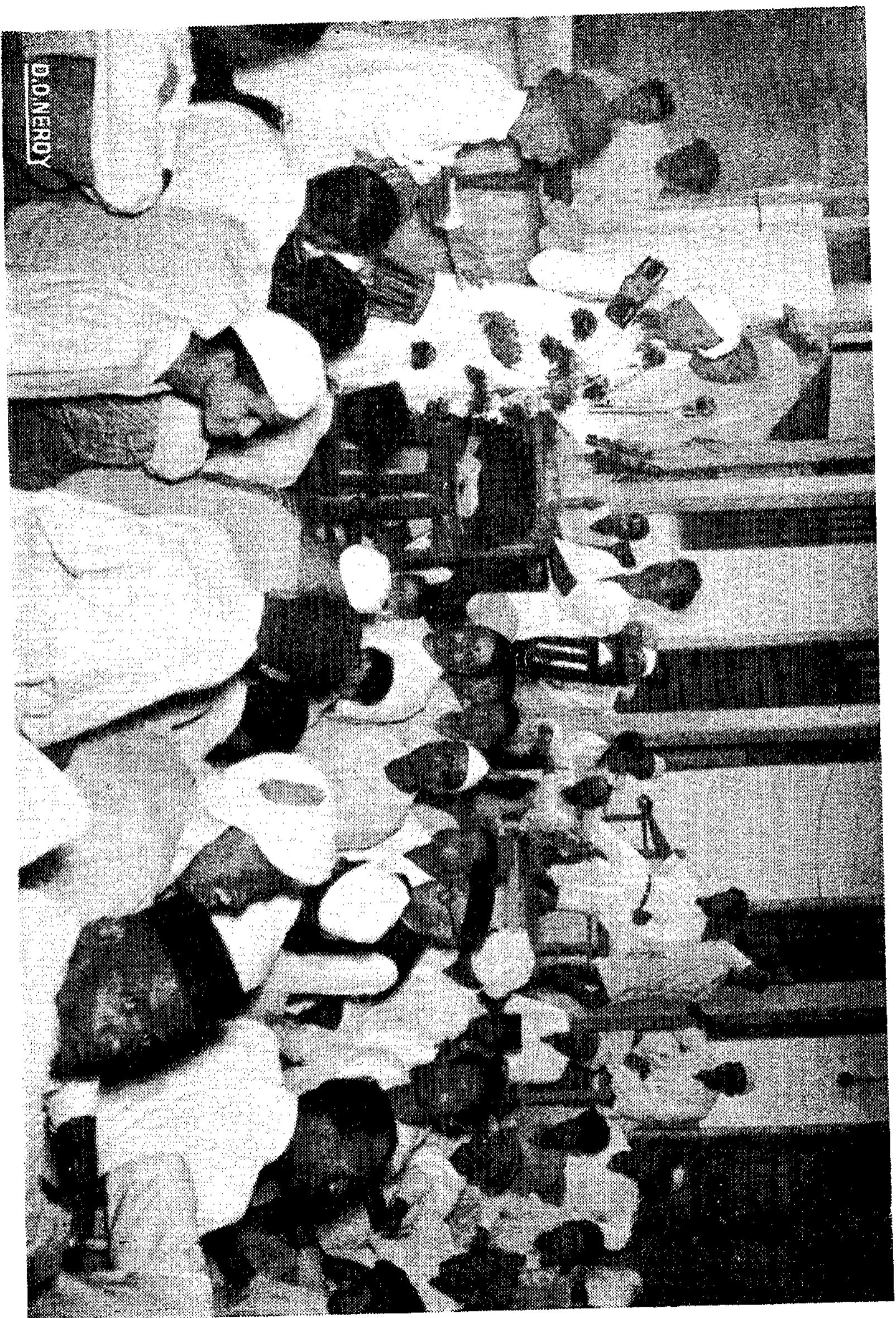
आम्हीं शेजारीच राहत असल्यामुळे या सर्व हालचाली आम्हांस कळत होत्या.

१२। च्या सुमारास आम्हीं जेवावयास बसले. आमच्या स्वयंपाक घराच्या शेजारीं ओपरेशन रूम येते. सुमारे १२-२० ला माझ्या पत्नीस एकाएकी अत्तराचा घम-घमाट आला. तिने ही गोष्ट मला सांगि तली. मला मात्र कसलाच वास आला नव्हता. असेल कदाचित्, बाबाच स्वतः फेरी मारून गेले असतील, एवढेच मी म्हणालो. माझें जेवण झाले व पांच एक मिनिटांत खोली मधून नूतन बालकाच्या रुदनाचा आवाज आला. माझा मुलगा लगेच धांवत गेला व चौकशीं अंती कळले की सुखरूप सुटका झाली. हनुमान जयंतीस मारुतीरायच जन्मास आले. यामुळे सिस्टरला व मुलीच्या बडिलांना किती आनंद झाला असेल तें सांगणे नकोच. मागाहून कळले की १२-१० ला ओपरेशनची सुरवात झाली व १२-४० ला सुटका झाली. याच दरम्यान बाबांच्या फेरीचे दर्शक असे सुवास आले.

कबूल केल्याप्रमाणे नवस लगेच फेड-ण्यांत आला. अकराव्या दिवशीं म्हणजे २४ एप्रिल रोजी श्री देव वकील ठाणे यांच्या हस्ते श्रीबाबांची व सत्यनारायणाची पूजा मुलीच्या बडिलांनी करवून घेतली. उत्सवांत होती तशीच आरास करण्यांत आली. रात्रीं श्री. देव वकील, ठाणे, यांचे कीर्तन झालें व कीर्तनानंतर कॉफीपान झालें या घटनेशीं संबंध आलेल्या सर्व माणसांची बाबावर अत्यंत श्रद्धा बसली आहे. श्रीसद्गुरुंच्या कृपेने बाळ बाळंतीण खुशाल आसून त्या कुटुंबांत अनंद आहे.

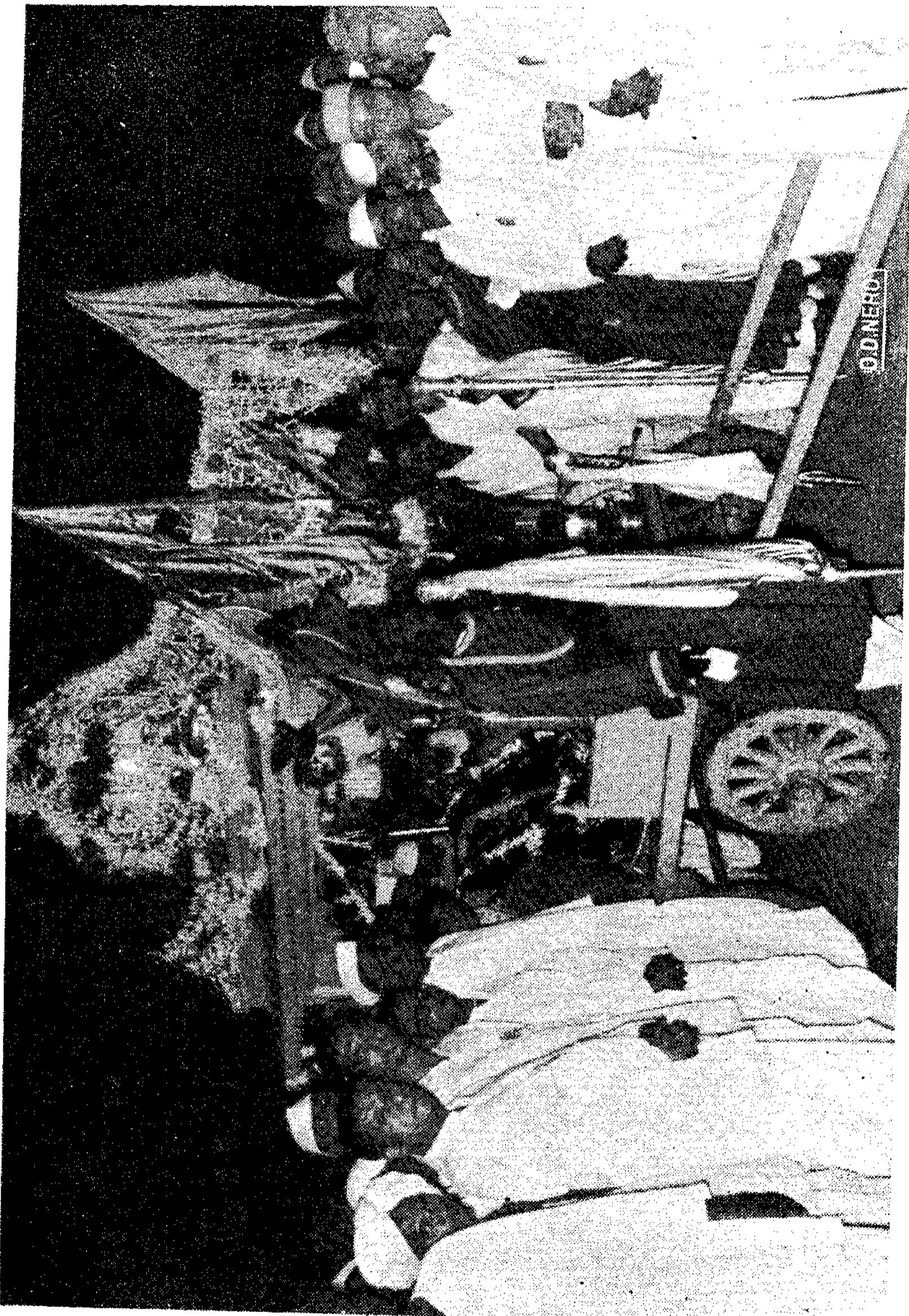


# ગુરુપોળીમા મહોત્સવાંતોલ હારકાતન



શ્રી. એલ. બી. પાટકર, શ્રી પસન્દા રષ્ટ્રિયો, યાંચ્યા સૌજન્યને

श्री. एल. बी. पाटकर, श्री प्रसन्ना रहडियो, यांच्या सौजन्यात



गुरुपौर्णिमा महोत्सवांत श्रीच्या रथाची मिरवणूक

# यंदांचा श्रीगुरुपौर्णिमा महोत्सव



**श्री** सच्चिदानन्द सद्गुरु साईबाबा महाराज मु. शिरडी. ता. कोपर-गांव जि. अहमदनगर येथील गुरु पौर्णिमा उत्सव सालाबाद प्रमाणे यंदाही मि. आषाढ शुद्ध पौर्णिमा शके १८७९ गुरुवार माहे जुलै दि. ११ इ. स. १९५७ या दिवशी श्रीचे मंदिरांत साजरा झाला. उत्सवास प्रारंभ बुधवार दि. १०-७-५७ रोजी होऊन शुक्रवार दि. १२-७-५७ रोजी तो समाप्त झाला. शीतज्वराच्या सांथीमुळे उत्सवास यंदा बाहेरगांवच्या भक्त मंडळीची गर्दी नेहमी पेक्षां थोडी कमी प्रमाणांत होती.

उत्सवाचा प्रारंभ बुधवार दि. १०-७-५७ रोजी सकाळी काकड आरती पासून झाला. ह्या दिवशी नेहमीच्या कार्यक्रमा व्यतिरिक्त अभिषेक व मुंबई येथील प्रसिद्ध कीर्तन कार ह. भ. प. दासबुवा परुळेकर यांचे मुश्राव्य कीर्तन दुपारी ४ ते ७ पर्यंत झाले. रात्रौ श्रीच्या पालखीची गांवांतून मिरवणूक तदनंतर कलाकारांच्या गायनांची हजेरी झाल्यावर नित्याप्रमाणे शेजआरती होऊन ह्या दिवसाचा कार्यक्रम संपला.

गुरुवार दि. ११-७-५७ गुरु पौर्णिमेचा दिवस असल्यामुळे पहांटे ५ वाजतां श्रीच्या काकड आरतीस सुरवात झाली. नंतर श्रीचे समाधीसु सुमधुर वाद्यांच्या गजरांत मंगल स्नान घालण्यांत आले.

व नंतर नेहमीप्रमाणे पूजाआर्चा होऊन सासुदायिक अभिषेकास प्रारंभ झाला. त्यानंतर ह. भ. प. दासबुवा परुळेकर, मुंबई यांचे कीर्तन दुपारी १२॥ पर्यंत होऊन नंतर श्रीची माध्यान्ह आरती झाली. दुपारी ३॥ ते ५॥ श्रीयुत श्री. बा. ऊर्फ बाबुराव देव यांचे ‘श्रीगुरुपौर्णिमा’ या विषयावर प्रवचन झाले. नंतर ह. भ. प. रामचंद्र बुवा भोगावते, अमळनेर (पू. खा.) यांचे कीर्तन व सौ. शोभनाबाई भोगावते यांचे ओव्या गायन झाले. रात्रौ ९ वाजतां श्रीचे रथाची मिरवणूक असंख्य भक्त जनांच्या मेळाव्यांत गावांतून वाजत काढण्यांत आली. त्यावेळी शोभेच्या दारूचे सामान लावण्यांत आले होते. ह्या मिरवणुकीचे वेळी भारूड भजन पुण्याचे श्री. रघुनाथ सांडभोर यांनी केले.

या दिवशी सबंध रात्र बाबांचे जागरण असल्यामुळे रात्रभर निरनिराळ्या खालील कलाकारांनी दुसऱ्या दिवशी पहांटे द वाजेपर्यंत श्रीच्या समोर हजेरी देऊन हा समारंभ साजरा केला. श्री. एस. एम. आकेरकर, मुंबई (अभंग) श्रीमती नलिनीबाई पी. रांगणेकर, मुंबई. (भक्तिगीत) श्री. जिजाबा, शिरडी, (भक्तिगीत) श्री. श्रीराम सावडेकर, मुंबई (भक्तिगीत) श्री. विठ्ठलराव मांजरेकर, शिरडी. (भक्तिगीत) श्री. रामचंद्र हरी तांबे, रत्नागिरी, (गायन) श्री. श्रीपाद

बाळकृष्ण देव, ठाणे (भक्तिगीत) श्री. लक्ष्मणराव होऊन, अहमदनगर (सनईवादन) श्री. दत्तोबा दामोदर बिडवे, पुणे (स्पेशल तबला) श्री. दत्तोबा गुरव, शिरडी (पेटीवादन) श्री. धरमचंद मारवाडी. पुणे. (तबलावादन) श्री. रामचंद्र जर्नांदल काळे. अहमदनगर (भक्तिगीत) श्री. एकनाथराव तुपे, कोपरगांव, (भक्तिगीत) श्री. दत्तोपंत जोशी, बेलापूर, (भक्तिगीत) श्री. वसंतराव बाबुराव देवालणेकर, पुणे. (सनईवादन.) श्री. सदाशिव सखाराम पुजारी, नासिक, (तबला वादन) श्री. शंकर पांडुरंग तुपे, कोपरगांव, (सनईवादन.) श्री. गणपतराव खेडकर, पुणे, (सनईवादन) श्री. शंकरराव बाबुराव नगरकर, पुणे. (सनईवादन) श्री. पांडुरंग व्ही. कदम, बेलापूर, (तबलावादन) श्री. दामूअण्णा एम. दल्वी, श्रीरामपूर. (सनईवादन) श्रीमती माईसाहेब शिरोडकर, मुंबई. (भक्तिगीत) वरील सर्व कलाकारांना श्रीसार्विलोला संस्थान तफे श्रीचा आशीर्वाद म्हणून श्रीफल व एक रूपया प्रत्येकीं प्रसाद म्हणून देण्यांत आला.

शुक्रवार दि. १२-७-५७ रोजीं श्रीच्या स्नानानंतर पूजा अर्चा होऊन सामुदायिक आभिषेक झाला. नंतर संस्थान गवई श्री. विठ्ठलराव मराठे, यांचे गोपाळ काळ कीर्तन झाले. आणि दही-हँडी खेळ फुगड्या वगैरे कार्यक्रम होऊन श्रीची माध्यान्ह आरती तीर्थ प्रसाद वगैरे झाल्या वर उत्सव समाप्त झाला.

उत्सवांत तीन दिवस श्रीचे समाधारि अर्पण केलेल्या जुन्या कपड्यांची, भक्तांना प्रसाद म्हणून विक्री करण्यांत आली.

उत्सवांत पताका, तोरणे व विजेन्या दिव्यांची रोषणाई वगैरे करण्यांत आल्या होती. तसेच स्वच्छता खात्या मार्फत सर्व जागीं डी. डी. फवरे मारून सर्व खोल्या साफ करण्यांत आल्या होत्या. पोलीस, होमगार्ड, स्वयंसेवक यांनी उत्कृष्ट बंदोबस्त ठेवला होता. पोलीस अधिकारी श्री. स्कॉट व श्री. थोरत हे स्वतः दक्षतेनै देखरेख ठेवीत होते.

उत्सवांत संस्थान कमिटीचे अध्यक्ष, द्रस्टी, सन्मा. चिटणीस, सन्मा. खजिनदार, सदस्य, उत्सव समिती व संस्थानांतील सर्व दर्जांच्या नोकरवर्गांनै मेहनत घेऊन तीन दिवस सर्व कार्यक्रम योग्य प्रकारे साजेरे करण्यास मदत केली, हे नमूद करण्यास आनंद होतो उत्सवांप्रीत्यर्थ येणाऱ्या भक्तगणांची सोय एस. टी. ने जास्त गाड्या सोडून उत्तम प्रकारे केली होती. ह्या उत्सवांत, वृद्धपणामुळे सेवानिवृत्त झालेल्या ४ संस्थान नोकरांस रोख रूपये (मानधन) व कापड देऊन त्यांचा सल्कार करण्यांत आला. याप्रमाणे श्रीगुरु पौर्णिमा उत्सव फारच उत्तम रीतीनै पार पडला.

रा. म. राणे  
स. चिटणीस उत्सव समिति



श्री ज्ञानेश्वर-जीवन

# अलकापुरीत देवांचे अवतार

कै. वाढमयप्रभु खं. स. त्रिलोकेकर

## प्रकरण ४ थे

‘इतिहासाच्या अभावामुळे एकंदर राष्ट्राविषयीची जुनी माहिती जशी अगदी बुडाली, त्या प्रमाणेच चरित्रांच्या अभावी प्राचीनकाळी होऊन गेलेल्या महान् महान् पुरुषांचै वृत्तहि केव्हांच समूळ नष्ट होऊन गेले आहे. आतां ‘शंकर विजय’ ‘ललित विस्तार’ ‘भोज प्रबंध’ वैरे कांही ग्रंथ संस्कृतांत व मराठींत ‘भक्तिविजय’ ‘संत लीलामृत’ अशा सारखे देशांत कांही आहेत खरे; पण पुराणांत व इतिहासांत जितके अंतर तितकैच वरील ग्रंथांत व खन्या चरित्रांत.’ (कै. विष्णुपंत चिपळणकर ह्यांची निबंधमाला पान ६५१).

ज्ञानेश्वरांचे चरित्र वरील मालाकारांचे जे मत उद्भूत केले आहे, त्याप्रमाणे जवळ जवळ दंतकथावजा किंवा पुराणवजा आहे. पण ह्या दंतकथातूनच इतिहासाची निर्मिति करण्याच्या प्रयत्न केला पाहिजे. न्या. रानडे ह्यांनी दंतकथातूनच ज्ञानेश्वर हे त्या काळचे बंडखोर लूथर होते, त्यांनी त्या काळच्या ब्राह्मणधर्माविरुद्ध बंड पुकारून भागवत धर्म किंवा पर्यायाने वारकरी धर्म असे नांव पडलेल्या सगुण भक्ति सांप्रदायांतील भक्ताच्या व्यष्टि धर्माचा प्रसार स्वतः आचरून एक जात सान्या जनतेचा उद्धार केला. हें सिद्ध केले. किंवा हुना त्यांनी भाषा आणि धर्म ह्यांच्याद्वारे महाराष्ट्राचे एकीकरण केले म्हणूनच तीनशे वर्षांनंतर रामदासांना महाराष्ट्र धर्म कोणता हें ओळखतां आले व

‘मराठा तेवढा मेळवावा । महाराष्ट्र धर्म वाढवावा ।’ हा उपदेश संभाजीस करतां आला. हीं सारीं ऐतिहासिक सत्ये न्या. रानड्यांनी ज्ञानेश्वरांच्या दंतकथावजा चरित्रातूनच हुडकून काढली. लो. टिळकांनीसुद्धां ज्ञानेश्वराने पंढरपूर ते आलंदीपीयंत धर्म आणि भाषा ही दोन केंद्रे रोखून ठेवली म्हणूनच पुढे शिवाजी, रामदासांना आपल्या स्वराज्य प्राप्तीचे कार्य महाराष्ट्राच्या सीमा ओळखून करतां आले, असे आपले स्पष्ट मत दिले. हा मुद्दा माझ्या प्रबंधांत अत्यंत महत्त्वाचा असल्यामुळे न्यायमूर्ति रानडे व लोकमान्य टिळक ह्यांच्या मतांचा उल्लेख मी बुद्धिपुरःसर पुन्हां पुन्हां केलेला आहे. पण हें ऐतिहासिक सत्य लो. टिळकांनीसुद्धां ज्ञानेश्वरांच्या दंतकथा-

वज्जा चरित्रांतूनच शोधून काढलें आहे. ज्ञानेश्वरांचें चरित्र आजवर बन्याच लोकांनी केलें आहे. त्या चरित्रांत नुसता सांगडाच असून त्यांत प्राण किंवा जिवंतपणाची जोड देण्याचें काम कोणी केले नाही. निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान व मुक्ताबाई ही भावंडे अवतारी खरी पण देहाच्या उपाधीतले सारे मानवी धर्म त्यांच्यांत असणे व ते तसे दाखविणे म्हणजेच त्यांच्या आजपर्यंतच्या उपलब्ध चरित्रांच्या दंतकथावजा सांगाऱ्यांत प्राण भरणे होय. पण हें कार्य नितांत उसळत्या कल्पनेचें आहे. पण ही उसळती कल्पना त्या दंतकथावजा चरित्रांच्या सांगाऱ्यांत नीट बसेल अशीच असली पाहिजे. हा भाजूक भेद पाळला नाही तर from sublime to ridiculous असा प्रकारही होण्याचा संभव आहे व त्यामुळे त्या चरित्रांची कल्पित काढवरी करण्या सारखा हास्यास्पद प्रकार ठरला जाईल. हे सारे खांचखळगे संभाकून हें चरित्र

लिहिण्याचा मी प्रयत्न करीत आहे. त्यांत मला कितपत यश आले हे ठरविणे वाचकांचें काम आहे, पण मनांत पुन्हा एकदा असा विचार येतो की, आपण प्रयत्न तर करून पहावा. माझ्या ह्या कार्यानें स्फूर्ति होऊन माझ्यापेक्षां एखादा यशस्वी लेखक हे कार्य हातीं घेईल ह्या सदिच्छेनेंच केवळ मी हें इच्छाण करीत आहें.

ज्ञानदेवाच्या चरित्रांचें मुख्य साधन म्हणजे नामदेवाचे आदि तीर्थावळी व समाधीचे अभंग होत. ह्या साधनांवरूनच महिपति, निरंजन, माधवादिकांनी आपापली ज्ञानदेव चरित्रे रचिली आहेत. ही सारी चरित्रे एका भक्तीचे भूमिकेवरच उभारलेली आहेत व त्यामुळे त्यांत भक्ति, अतिशयोक्ति व चमत्कार ह्यांची रेलचेल सांपडते. अर्थात् हीं सारी चरित्रे निवंध-मालाकार चिपळूणकरांच्या शब्दांत म्हणावयाचें म्हणजे जवळ जवळ पुराण-वजाच आहेत नामदेवाचे आदीतले

Your life is worth-living.

Only if you can face it with Confidence.  
Know its trends and make it a Success.  
Expert consultation at moderate terms by  
Previous appointment, only available from

**G. M. Bhiwankar**

Palmist & Astrologer Near Electric Power House  
1st Road, Khar Bombay 21

On Saturdays 3 p. m. to 5-30 p. m.

On Sundays & Bank Holidays  
9 A. M. to 12 & 2-30 to 5-30 P. M.

All correspondence covering reply should reach before any  
Wednesday.

अभंग विश्वसनीय वाटत नाहीत. त्या अभंगांत ज्ञानदेवाच्या तोंडी निवृत्ती-नाथांना उपदेश म्हणून नामदेवाच्या नांवावर जे अभंग आहेत ते खास घुसड-लेले आहेत. सबंध ज्ञानेश्वरींत जागजागीं ज्ञानदेवानें आपल्या सद्गुरु निवृत्तीबद्दल जे विनयपूर्ण उद्गार काढलेले आहेत त्यावरून पाहतां ‘अविधि आचरण परम दूषण । वेदो नारायण बोलियेला । तसेच कुळचा कुळधर्म अवश्य पाळावा । सर्वथान करावा अनाचार ।’ असा उर्मट-पणाचा उपदेश आपल्या सद्गुरुला करण्याचा मूर्खपणा ज्ञानदेव करतील हैं शक्यच नाही. नामदेवाच्या आदींतले अभंग नामदेव ह्यांचा परिचय होण्याच्या आर्धीचे असल्यामुळे त्यात इतिहासापेक्षां विकल्पनाच जास्त आहेत असें दिसतें. एकंदरींत, तत्कालीन विश्वसनीय अशा ऐतिहासिक माहितीच्या अभावीं आज ज्ञानदेवाच्या चरित्रासंबंधी वाटेल त्या विद्वानानें आपल्या बुद्धीच्या जोरावर वाटेल ते तर्क व अनुमानें करावीं असा प्रसंग गुदरला आहे. ह्याचा एक नमुना म्हणून ज्ञानेश्वरांनी आजुबाजूची निराशेची परिस्थिति पाहून आत्महत्या केली, अशा आशयाचें डॉ. पेंडसे ह्यांनी केलेले विधान होय. अशा परिस्थितींत ज्ञानदेवाच्या चरित्रावर व त्यांच्या कामगिरीवर प्रकाश टाकणरें अगदीं विश्वसनीय ऐतिहासिक साधन म्हटले म्हणजे त्यांनी लिहिलेली ‘ज्ञानेश्वरी’ होय. त्या ‘ज्ञानेश्वरींत’ ग्रंथांकरून त्यांच्या चरित्राची जेवढी माहिती मिळेल तेवढीच सध्याच्या परिस्थितींत विश्वसनीय म्हणून मानणे श्रेयस्कर होय. ही माहिती ज्ञानेश्वरींतील ओव्यांच्या आधारानें व

शक्याशक्यतेच्या कोटींत येतील अशा अनुमान पद्धतीवरच करणे, हैं एकच आतां उपलब्ध साधन आहे. ह्या साधनाच्या जोरावरच ह्यापुढे ज्ञानेश्वरांच्या चरित्रावर अधिक प्रकाश पाडण्याचा ह्यापुढे प्रयत्न झाला पाहिजे.

द्विजीं घातलै वाळित । आसवर्गी सांडिलै त्वरित ॥ अशा परिस्थितींत विष्णुपंत आणि रखुमाई ह्यांनी बारा वर्षे काढली. त्यांचें तप पूर्ण झाले आणि ह्यानंतर दोन दोन वर्षांच्या अंतरांने त्यांना निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान व मुक्ताबाई अशी चार नक्षत्रासारखीं मुले झाली. चांगले दिवस भरकन् जातात पण वाईट दिवस जातां जात नाहीत. विष्णुपंत व रखुमाई ह्यांना पहिली बारा वर्षे युगाप्रमाणे गेली. पण ही चार मुले झाल्यानंतर मात्र त्या मुलांच्या लडिवाळ संगतींत हां हां म्हणतां काळ कसा गेला तो समजला नाही. मुले जस-जशीं मोठी होऊं लागलीं तसेतशी त्या मुलांनाही ब्राह्मणांच्या जाचाची आंच बसू लागली. ब्राह्मणांची मुले त्यांच्या वान्या-सही उर्भीं राहत नसत. केव्हां केव्हां ब्राह्मणाच्या मुलांनी त्यांची उघड उघड चेष्टा व टर उडवावी. आठ वर्षांचे निवृत्ति व सहा वर्षांचे ज्ञानेश्वर ह्यांनी धरांत आईकडे कागळी करावी ‘हीं मुले आमचीच कां चेष्टा करतात ? ’ ‘आई, संन्याशाची पोरे म्हणजे ग काय ? ’ असे प्रश्न करून त्यांनी आईबापांना भंडावून सोडायवै. ज्ञानेश्वरांचें आईवर विशेष प्रेम होतें. केव्हां केव्हां रखुमाईने ‘ज्ञानेश तुं असा त्रास दिलास तर मी निघून जाईन हं’ अशी नाकासमोर बोट

धरून धमकी द्यावी. त्याबरोबर ज्ञानेश्वरानें आईच्या कंबरेला विळखा घालून तिला प्रेमानें घडु घरावें, केव्हां केव्हां आपल्या मुलांना होत असलेला जाच पाहून मुले घरांत नसली की विडलपंत व रखुमाई ह्यांच्या गोष्टी चालत, ह्या गोष्टीच्या भरांत रखुमाईच्या डोळ्यांत अश्रु यायचे. इतक्यांत मुलांनी घरांत यावें व आईच्या डोळ्यांतील अश्रु पाहून ज्ञानेश्वरानें ‘आई तुं कां रडतेस ग ?’ असा प्रश्न करावा व ज्ञानदेव, सोपान, मुक्तावाई ह्यांनी चटकन् आईला बिलगून घरावें, असे अनेक प्रकार चालावयाचे. कुळंब्याच्या घरांत ही चारही मुले अत्यंत आवडीचीं झालीं. दगड्या, धोड्या, चांक्या, भागू असा खालच्या समाजांतील त्यांच्या मित्रांचा परिवार वाढत चालला. एकदां रखुमाईनें ‘ज्ञानेश काय रे ! सारा दिवस कुळंब्याच्या मुलांत फिरतोस ? असें म्हटले त्यावर ‘आई कुळंब्याचीं मुलं झाला तरी देवाचींच लेंकरं ना ?’ असें पोक्त उत्तर लडिवाळपणे द्यावें. चार मुलांत वकतुल्व ज्ञानेश्वरांच्या अंगीं उत्तम होतें. निवृत्ति, ज्ञानदेव ह्यांना विडलपंतानी सर्व ग्रंथ पढविले. तो स्वतः व्युत्पन्न होता. त्यामुळे ज्ञानेश्वरींत उतरलेली सर्व व्युत्पन्नता त्यांना व निवृत्तीना वडिलांकडूनच मिळाली होती. वडिलांकडून मिळालेल्या ज्ञानाचा मराठींत अनुवाद करून रोजे कुळंब्याच्या आळ्यांच्या परिवारांत सांगावा. ह्यामुळे त्या समाजांतील तरुण वृद्ध सान्या ज्ञी पुरुषांचा घोळका ह्या चार मुलां भोवती जमू लागला. ह्या आनंदांत त्या चार मुलांना देखील ब्राह्मणांच्या जांचाची कांही क्षिती वाटली नाही. पण निवृत्तीला आठवें

वर्ष लागल्यावरोवर विडलपंताना त्याच्या मुंजीची काळजी पडली. ह्या काळजीतून पार पडण्यासाठीं आपण त्यंबकेश्वरी पुनर-श्रण करावें अशी रखुमावाईनीं इच्छा दर्शविली. वाटेवरच विडलपंत सर्व मंडळी-सह आपल्या वडिलांचे गुरुगाहिनीनाथ ह्यांच्या दर्शनास गेली. गहिनीनाथांनी विडलपंतास पुस्त्रण संपत्यानंतर निवृत्तीला माझ्याजवळ अनुग्रहास ठेऊन जा असें सांगितलें. त्याप्रमाणे ते परत येत असतां दुरून त्यांनी एक वाघ पाहिला. त्याबरोबर विडलपंतांनी निवृत्तीला गहिनीनाथांच्या गुहेजवळ पोंचवून ते घाईघाईनें बाकी सर्व मंडळीस घेऊन घरी आले. आळंदीस आल्यावर पुन्हा ज्ञानेश्वर, सोपान, मुक्तावाई ह्यांनी शेतकी, धनगर, माळी ह्या आपल्या मन्हाठामंडळांत खेळून ब्रागडून गप्पागोष्टी करून प्रसंगाविशेषी तेवढ्या लहान वयांत हितोपदेशाच्या गोष्टी सांगण्याचा आपला कम सुरु केला. त्या मराठा मंडळीचा प्रेमळ निष्कपटपणा, सरळभाव, श्रद्धा ह्यांचा ज्ञानेश्वरांच्या मनावर अत्यंत परिणाम झाला. देवाची भक्ती ह्या मंडळींतच उत्कट आहे, सर्वांभूती देव आहे हा भाव ह्यांच्यांतच भक्तीच्या द्वारे अद्वेच्या जोरावर वाढविता येण्यासारखा आहे, ह्या गोष्टी ज्ञानेश्वरांच्या चटकन लक्षांत आल्या. ह्या लोकांची सेवा हीच खरी देवसेवा हा प्रकाश त्यांच्या मनांत फांकला ती मुले वाढत्या. प्रेमानें ह्या कुळंब्याच्या समाजांत वाढू लागली. केव्हां केव्हां ज्ञानेश्वर, सोपान, मुक्तावाई जेवण्यास बसली असताच त्यांच्या बाल-मित्रांनी त्यांना रस्त्यांतून हांका माराव्या. ती प्रेमाची हांक ऐकतांच तसेच जेवण अधै

टाकून त्यांनी धांवत त्या मुलांच्या मार्गे  
जावें, केव्हां त्यांच्या घरी च यांनी  
दिलेल्या लाह्या गुळखोबरें ह्यावर मिटक्या  
देत ताव मारावा. केव्हां केव्हां त्या छोटे-  
खानी बालसेनेने एकदा वारकर्याची  
पताका घेऊन ‘सांवळ्या विठोबा रखुमाई’  
ह्या नामघोषांत नाचत उडत भजन करावें.  
निवृत्तीनाथ गहिनीनाथांचा अनुग्रह घेऊन

परत आले. त्यांनी लगेच ज्ञानेश्वरांना उप-  
देश दिला. चार भावंडानी जग जिंकले,  
जगानें चार भावंडाना आपलेसे करून  
टाकले. पण इकडे विष्णुपंत व रखुमाई  
ह्यांची चिंता कांही दूर होईना. पूर्व-  
संस्काराच्या भावना अत्यंत प्रबढ असतात.  
आपल्या मुलांच्या मुंजी कशा होतील ह्यांची  
त्यांच्या मनाला एक सारखी हुरदुर लागली.



### श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थानांत विक्रीस असलेलीं पुस्तके

( १ )	श्रीसाईसच्चरित	( मराठी )	किंमत	रु. ७-०-०
( २ )	सच्चरित	( इंग्रजी )	„	४-०-०
( ३ )	दासगणूकृत श्रीसाईनाथ-स्तवनमंजरी		„	०-२-०
( ४ )	„	( अध्याय ४ )	„	०-०-०
( ५ )	सगुणोपासना			०-३-०
( ६ )	प्रधानकृत पुस्तक ( A glimpse of Indian spirituality )			

( ७ )	श्रीसाई-लीलामृत		„	१०-०-०
( ८ )	श्री साई-सुमनांजली		„	२-०-०
( ९ )	कीर्तन-पंचक ( श्री साईलीलांनी नटलेले )		„	०-१-०
( १० )	शीलधी ( शिरडी वर्णन )		„	१-८-०
( ११ )	श्रीसाईबाबा-अवतार व कार्य		„	०-१२-०
( १२ )	श्रीसाई गीताजली		„	२-०-०
( १३ )	हिंदी श्रीसाईसच्चरित		„	०-२-०
			„	४-८-०

### वरील पुस्तके खालील पत्त्यावर मिळतील :—

- ( १ ) सर कारकून, श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, पोस्ट—शिरडी,  
जि. अहमदनगर.
- ( २ ) श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, मुंबई ऑफिस : ईस्ट बैंड वेस्ट हूं,  
कंपनी विलिंडग, ४९१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.

धरून घमकी द्यावी. त्याबरोबर शानेश्वरानें आईच्या कंबरेला विळखा घालून तिला प्रेमानें घटु घरावें, केव्हां केव्हां आपल्या मुलांना होत असलेला जाच पाहून मुले घरांत नसली की विष्णुपंत व रखुमाई द्यांच्या गोष्टी चालत, ह्या गोष्टीच्या भरांत रखुमाईच्या डोळ्यांत अश्रु यायचे. इतक्यांत मुलांनी घरांत यावें व आईच्या डोळ्यांतील अश्रु पाहून शानेश्वरानें ‘आई तू कां रडतेस ग ?’ असा प्रश्न करावा व शानदेव, सोपान, मुक्ताबाई ह्यांनी चटकला आईला विलगून घरावें, असे अनेक प्रकार चालावयाचे. कुळंब्याच्या घरांत ही चारही मुले अत्यंत आवडीची शालीं. दगड्या, घोड्या, बांक्या, भागू असा खालच्या समाजांतील त्यांच्या मित्रांचा परिवार वाढत चालला. एकदां रखुमाईनें ‘शानेश काय रे ! सारा दिवस कुळंब्याच्या मुलांत फिरतोस ? असें म्हटले त्यावर ‘आई कुळंब्याची मुलं झाला तरी देवाचीच लेंकर ना ?’ असें पोक्त उत्तर लडिवाळपणे द्यावें. चार मुलांत वकतुत्व शानेश्वरांच्या अंगी उत्तम होतें. निवृत्ति, शानदेव ह्यांना विष्णुपंतानी सर्व ग्रंथ पढविले, तो स्वतः व्युत्पन्न होता. त्यामुळे शानेश्वरींत उतरलेली सर्व व्युत्पन्नता त्यांना व निवृत्तीना, वडिलांकडूनच मिळाली होती. वडिलांकडून मिळालेल्या शानाचा मराठींत अनुवाद करून रोज कुळंब्याच्या माळ्यांच्या परिवारांत सांगावा. ह्यामुळे त्या समाजांतील तस्ण वृद्ध सान्या श्री पुरुषांचा घोळका ह्या चार मुलां भोवती जमू लागला. ह्या आनंदांत त्या चार मुलांना देखील ब्राह्मणांच्या जांचाची कांही क्षिती वाटली नाही. पण निवृत्तीला आठवें

वर्ष लागल्यावरोबर विष्णुपंताना त्याच्या मुंजीची काळजी पडली. ह्या काळजीतून पार पडण्यासाठी आपण त्र्यंबकेश्वरी पुनर्श्रण करावें अशी रखुमाबाईनीं इच्छा दर्शविली. वाटेवरच विष्णुपंत सर्व मंडळी-सह आपल्या वडिलांचे गुरुगाहिनीनाथ ह्यांच्या दर्शनास गेली. गहिनीनाथांनी विष्णुपंतास पुस्त्रण संपत्यानंतर निवृत्तीला माझ्याजवळ धनुग्रहास ठेऊन जा असें सांगितलें. त्याप्रमाणे ते परत येत असतां दुरून त्यांनी एक वाघ पाहिला. त्याबरोबर विष्णुपंतानीं निवृत्तीला गहिनीनाथांच्या गुहेजवळ पोंचवून ते घाईघाईनें बाकी सर्व मंडळीस घेऊन घरी आले. आलंदीस आल्यावर पुन्हा शानेश्वर, सोपान, मुक्ताबाई ह्यांनी शेतकी, धनगर, माळी ह्या आपल्या मन्हाठामंडळांत खेळून बागडून गप्पागोष्टी करून प्रसंगाविशेषी तेवढ्या लहान वयांत हितोपदेशाच्या गोष्टी सांगण्याचा आपला क्रम सुरू केला. त्या मराठा मंडळीचा प्रेमळ निष्कपटपणा, सरळभाव, श्रद्धा ह्यांचा शानेश्वराच्या मनावर अत्यंत परिणाम झाला. देवाची भक्ती ह्या मंडळीतच उत्कट आहे, सर्वभूती देव आहे हा भाव ह्यांच्यांतच भक्तीच्या द्वारे श्रद्धेच्या जोरावर वाढविता येण्यासारखा आहे, ह्या गोष्टी शानेश्वराच्या चटकन लक्षांत आल्या. ह्या लोकांची सेवा हीच खरी देवसेवा हा प्रकाश त्यांच्या मनांत फांकला ती मुले वाढत्या प्रेमानें ह्या कुळंब्याच्या समाजांत वाढू लागली. केव्हां केव्हां शानेश्वर, सोपान, मुक्ताबाई जेवण्यास बसली असताच त्यांच्या बाल-मित्रांनी त्यांना रस्त्यांतून हांका माराव्या. ती प्रेमाची हांक ऐकतांच तसेच जेवण अर्धे

टाकून त्यांनी धांवत त्या मुलांच्या मार्गे  
जावें, केव्हां त्यांच्या घरी — यांनी  
दिलेल्या लाद्या गुळखोबरें ह्यावर मिटक्या  
देत ताव मारावा. केव्हां केव्हां त्या छोटे-  
खानी बालसेनें एकद्या वारकर्ण्याची  
यताका घेऊन ‘सांवळ्या विठोबा रखुमाई’  
ह्या नामघोषांत नाचत उडत भजन करावें.  
निवृत्तीनाथ गहिनीनाथांचा अनुग्रह घेऊन

परत आले. त्यांनी लगेच ज्ञानेश्वरांना उप-  
देश दिला. चार भावंडानी जग जिंकलें,  
जगानें चार भावंडाना आपलेसे करून<sup>1</sup>  
टाकलें. पण इकडे विष्णुपंत व रखुमाई  
ह्यांची चिंता कांही दूर होईना. पूर्व-  
संस्काराच्या भावना अत्यंत प्रबळ असतात.  
आपल्या मुलांच्या मुंजी कशा होतील ह्यांची  
त्यांच्या मनाला एक सारखी हुरहुर लागली.



### श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थानांत विक्रीस असलेलीं पुस्तके

( १ )	श्रीसाईसचरित	( मराठी )	किंमत	रु. ७-०-०
( २ )	सचरित	( इंग्रजी )	„	४-०-०
( ३ )	दासगणूकृत श्रीसाईनाथ—स्तवनमंजरी		„	०-२-०
( ४ )	„	( अध्याय ४ )	„	०-०-०
( ५ )	सगुणोपासना			०-३-०
( ६ )	प्रधानकृत पुस्तक (A glimpse of Indian spirituality)			
( ७ )	श्रीसाई—लीलामृत		„	१०-०-०
( ८ )	श्री साई—सुमनांजली		„	२-०-०
( ९ )	कीर्तन—पंचक ( श्री साईलीलांनी नटलेले )		„	०-१-०
( १० )	शीलधी ( शिरडी वर्णन )		„	१-८-०
( ११ )	श्रीसाईबाबा—अवतार व कार्य		„	०-१२-०
( १२ )	श्रीसाई गीताजली		„	२-०-०
( १३ )	हिंदी श्रीसाईसचरित		„	०-२-०
			„	४-८-०

### वरील पुस्तके खालील पत्त्यावर मिळतील :—

- ( १ ) सर कारकून, श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, पोस्ट—शिरडी,  
जि. अहमदनगर.
- ( २ ) श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, मुंबई ऑफिस : ईस्ट अँड वेस्ट इं.  
कंपनी विलिंडग, ४१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.

# तूं साईं आमुची माई

( चाल-लावणी )

तूं पूर्ण ब्रह्म सुखधाम जगत्-सोयरा ।  
गुरुराया हो, या सोडविं भवसागरा ॥ धृ० ॥

गमविलें वृथा मी आयु अतां उमगलें ।  
गुरुराया हो, तीं तारक तव पाउलें ॥

तूं साईं आमुची माई आम्हि लेकरें [  
गुरुराया हो, मग दर धरिसि कां बरें ॥

किति प्रपंच खटपट करूं हांव किति धरूं ।  
गुरुराया हो, कां सांग अशामाधिं मरूं ॥

मी हीन दीन अज्ञान सत्य ना कळे ।  
गुरुराया हो, मन विषयीं रमलें खुळें ॥

झणि कृतार्थ मजला करी रोष ना धरी ।  
गुरुराया हो, मी पापी परि उद्धरी ॥

भडकल्या अग्नि ये मरण तृणाला जसें ।  
गुरुराया हो, मम दोष जळवे तसे ॥

हुंदाडि वासरूं कास पयास्तव जरी ।  
गुरुराया हो, कां गाय रुसे त्यावरी ॥

गणुदास बसुन हा दूर जोडितो करा ।  
गुरुराया हो, या हरण करावें दरा ॥

—श्रीदासगणू महाराज

गुरु आणि गुरुकृपा याविषयी

# श्री साईबाबांची शिक्षण

ना. वा. गुणाजी

‘सदुरुवीण ब्रह्मज्ञान।  
सर्वथा नव्हे, नव्हे जाण’ ॥

एकनाथी भागवत अ. १०-१०७.

**गुरुची आवश्यकता**—आम्हां आर्यांची अशी समजूत होती की, आणि आतांहि बहुतेकांची आहे की, कोणालाहि गुरुशिवाय आत्मज्ञान प्राप्त होणार नाही. साध्या व्यावहारिक शिक्षणामध्ये किंवा व्यवसायामध्ये, कोणी तरी शिक्षक अगर वाटाऱ्या लागतोच, हा आमचा नित्याचा अनुभव आहे. तेव्हां आध्यात्मिक किंवा पारमार्थिक ज्ञान संपादण्याचे कार्भी गुरुची अत्यंत आवश्यकता आहे है काय सांगवयास पाहिजे? केवढाहि मोठा इसम का असेना किंवा प्रत्यक्ष ईश्वराचा अवतार का असेना त्यालाहि गुरुशिवाय तरणोपाय नाही असा जवळ जवळ सिद्धांतच आम्ही मानीत आलो आहोत, तरी कधीं कधीं गुरुची आवश्यकता आहे काय असा प्रश्न केव्हां केव्हां उत्पन्न होत असतो. याचे एक उदाहरण खाली देत आहोत.

**श्री. अण्णासाहेब दाभोळकर**  
(हेमाडपंत) भक्तश्रेष्ठ काकासाहेब दीक्षित

यांनी श्री. दाभोळकरांना त्यांनी श्री साईबाबांचे दर्शन ध्यावै असें पत्र लिहून आणि प्रत्यक्ष भेटीतहि आग्रह केला तेव्हां ते म्हणाले, मी दर्शनास जाईन पण गुरुचा उपयोग काय तें मला कळत नाही. पुढे, भक्तावतंस नानासाहेब चांदोरकर यांच्या आग्रहामुळे श्री. दाभोळकर शिर्डीस गेले. तेथें गेल्यावर श्री बाबांच्या दर्शनापूर्वी त्यांचा आणि बालासाहेब भाट्यांचा मोठा कडाक्याचा वाद जुऱ्याला. वादाचा मुख्य विषय ‘गुरुची आवश्यकता’ हा होता. श्री. दाभोळकरांचे म्हणणे थोडक्यांत असें होतें की, आपली स्वतंत्रता सोळून आपण परतंत्र कां व्हावै, आपण निजकर्तव्यांत दक्ष असलों तर गुरु कशास हवा, ज्याचें त्यानेच सर्व कांहीं केलें पाहिजे न करी त्यास गुरु काय देणार, जो करील त्याचेंच सर्व आहे. आलशापरी बसून राहील तर कसें होईल? ज्याचा उद्धार त्यानेच केला पाहिजे. बालासाहेब भाटे यांचें म्हणणे असें होतें की, होणार तें टळणार नाहीं, मी मी म्हणणारे भागून गेले, दैवापुढे कोण काय करणार, एक करावयाला जावेंतों दुसरेच होतें, तुमची चतुराई बाजूस ठेवा, अभिमानाचा कांहीं

उपयोग नाहीं इत्यादि. या प्रमाणे उभयपक्षकार अनेक साधकशाधक प्रमाणे देत देत तब्बल होत घटका वाद करीत राहिले, तरी वादाचा निर्णय कांहीं होईना. शेवटी दमून आणि मनःस्वास्थ्य गमावून दोघांनीं वाद आटपता घेतला. पुढे सर्व मंडळी महाराजाकडे गेली. तेथें बसल्यावर बाबांनीं दाभोळकरांकडे तोंड करून काकासाहेबांना विचारलें, हा हेमाडपंत (याच नांवाने श्री. दाभोळकर पुढे प्रसिद्ध झाले) काय म्हणत होता ? 'बाबा, आपणांस सर्व ठाऊकच आहे' असे काकासाहेबांनीं उत्तर दिले. पुढे दुसरे दिवशी मशिदींत पुनः काकासाहेबांनीं असें विचारलें की, 'वाट तर बिकट आहे, वाटेत वाघ, रीस आहेत, पण वाटेत वाटाऱ्या घेतला तर'—तेव्हां बाबा म्हणाले की,—वाटाऱ्या बरोबर असला म्हणजे कांहीं पंचाईत नाहीं, मग वाघ, रीस बाजूळा होऊन जातात.' अर्थात् या संभाषणाचा परिणाम श्री. दाभोळकरांच्या मनावर बराच झाला आणि गुरुची आवश्यकता काय या आपल्या प्रश्नाचै उत्तर मिळाले असें त्यांना वाटले. (श्रीसाईलीला. व. १-५ पान ४७)

### गोपाळराव देशमुख उर्फ व्यंकुसा बाबांचे गुरु

श्री साईबाबाचे गुरु कोण होते या विषयीं विचार करू. बाबांनीं आपल्या मातापितरांविषयीं किंवा आसेषांविषयीं निश्चित अशी माहिती कोणालाच सांगितली नाही. तेव्हां या विषयीं प्रत्यक्ष माहितीच्या अभावीं अनुमानावरच अवलंबून राहणे भाग आहे.

बाबांचे चरित्रलेखक मुख्यतः दोघे आहेत (१) श्री. दत्तात्रेय गणेश सहस्रबुद्धे ऊर्फ दासगणू महाराज आणि श्री. गोविंद रघुनाथ दाभोळकर ऊर्फ हेमाडपंत. शिरडींत बाबांचे आगमन झाल्यापासून त्यांच्या निर्याणापर्यंतची कथा हेमाडपंतांनी श्रीसाईसच्चरितांत वर्णन केलेली आहे. तसेच श्रीदासगणू महाराजांनी बाबांच्या चरित्राचा पूर्वकथाभाग अर्वाचीन भक्त व संत लीलामृत इत्यादि आपल्या ग्रंथांत चतुरस्त्र कल्पनेनै व आपल्या प्रासादिक वाणीनै वर्णिला आहे. बाबांच्या गुरुसंबंधीं हकीकत दासगणू महाराजांच्या ग्रंथाधारें संत निरंजन कृष्ण यांचे प्रवचन ऐकून श्री. रौय किणीकर यांनी सन १९५४-५५ सालीं प्रसिद्ध झालेल्या द्वारकामाई मासिकांत अंक १, २, ३ शिरडीचे श्रीसाईबाबा —६—१५ प्रकरणांत प्रसिद्ध केलेली आहे. तसेच १९५५ सालीं प्रसिद्ध झालेल्या कै. बी. व्ही. नरसिंहस्वामीच्या श्रीबाबांच्या इंग्रजी चरित्रग्रंथांतहि दासगणू महाराजांच्या ग्रंथाधारें, अध्याय २ यांतहि हकीगत आलेली आहे. या दोन्हीं लिखाणाच्या आधारें बाबांच्या गुरुविषयींची हकीकत येथे देत आहे.

निजामशाहींत मराठावाढ्यांत जिंतुर परगण्यांत सेलु मानवत नांवाचा एक गांव आहे. तेथें शेवटच्या पेशव्यांच्या कालीं त्यांचे तफैं काम पाहणारे श्री. गोपाळराव देशमुख या नांवाच्या एक सच्छील अधिकारी गृहस्थाकडे त्या गांवची देशमुखी होती. सारा वसुलीचे काम हि त्यांनाच करावै लागे. गोपाळराव आपले काम फार उत्कृष्टीतीनै करीत

असत. त्यांचें दातृत्वहि अलौकिक होतें. तिरुपतीचा व्यंकटेश किंवा बालाजी हैं त्यांचें कुलदेवत. त्यामुळे यांच्या वाढ्यांत स्वच्छता, सौंवलेपणा आणि शुद्धाचरण कसोशीने पाळले जाई. ते आपल्या कुलदेवतेची आणि इष्टदेवतेची श्री व्यंकटेशाची इतकी एकांतिक उपासना करीत आणि तिच्याशी इतके तनमय होऊन जात की, गोपाळरावांना व्यंकटेश (अपभ्रंश व्यंकुसा) असें म्हणत असत.

**एक विलक्षण प्रसंग**—एके दिवशी गोपाळराव है आपल्या—वाढ्यापासून पांच मैल लांब असलेल्या आंबराईकडे सहल करावयास गेले होते. परत येताना गढीच्या पायथ्याशी महारवाढ्यांत असलेल्या एका विहिरीवर धर्म्या चांभाराची मोहरकरीण एक जवान तरुण पोर गांवरान औंवी गात पाणी ओढीत असलेली त्यांच्या हृषीस पडली. गोपाळरावाचें मन तिचेवर गेले आणि ते लक्ष्यपूर्वक टक लावून एकसारखे तिच्याकडे पाहूं लागले. हैं जेव्हां तिचे लक्ष्यांत आले तेव्हां ती बिचारी ओशाळी, तिची औंवी मध्येच बंद झाली, आणि डोकीवरचा पदर सांवरून पाण्याने भरलेली घागर घेऊन ती आपल्या घराकडे पसार झाली.

हा प्रसंग श्री. नरसिंहस्वामीनी आपल्या बाबाच्या चरित्रांत (पान १८) निराळ्या तन्हेने वर्णिलेला आहे. तो असा—एके दिवशी सायंकाळी गोपाळराव गढीच्या भिंतीवर बसले असतां, एक वीस वर्षांची सुंदर तरुणी त्या भिंतीच्या खालीं आली आणि तेथें कोणी नाहीं असें समजून ती आपले शरीर उघडें टाकून

बसली. तिचा तो उघडा पडलेला देह पाहून गोपाळरावांचे मन चलविचल झाले, इत्यादि.

त्याच रात्री गोपाळरावांना एक स्वप्न पडले. संध्याकाळी विहिरीवर पाणी भरीत असलेली ती शूद्र तरुणी त्यांच्या स्वप्नांत दिसली. ते स्वप्नांत तिचा पाठलाग करूं लागले. बन्याच धांवाधावीनंतर ती जांभळ्या रानांत सांपडली. माथ्यावरचा तिचा माठ कुटला आणि पाठीवरची वेणी सुटली. आणि दोन्ही हातांनी तोंड झांकून ती निपन्नित पडून राहिली. गोपाळरावांचा एक हात तिच्या खांद्यावर पडला आणि दुसऱ्या हातानें त्यांनी तिची हनुवटी उचलली. तेव्हां ती तरुणी केविल-वाण्या नजरेनें पाहूं लागली. गोपाळरावांने विचारले—कोण तूं? तुझा मी इतका वेळ पाठलाग केला, कोण तूं? त्या शूद्र तरुणीच्या डोळ्यांत आपल्या जन्मदात्या आईचें प्रतिबिंब पाहतांच गोपाळरावांनी आर्त किंकाळी फोडली—आई! नरसिंह-स्वामीच्या बाबांच्या जीवनचारित्र ग्रंथांत या स्वप्नाचा उल्लेख नाहीं. असो.

गोपाळराव स्वप्नांतून जागे झाले ते किंकाळतच उठले आणि ते तडक देवघराकडे धांवूं लागले. त्यांची मातोश्री व पत्नी याहि जग्या होऊन त्यांच्या मार्गे धांवल्या, गोपाळराव देवघरात शिरून त्यांनी देवहन्यांतला शंख उचलून. ‘देवा, मला असले पापी डोळे कां दिलेस’ असा टाहो फोडून त्यांनी आपले दोन्हीं डोळे फोडून टाकले. गोपाळ, हैं काय केलेस असें मातोश्रीनीं विचारता, आई, मी माझ्या या पापी डोळ्यांना शिक्षा केली असें त्यांनी सांगितले.

पण, तें स्वप्न काय डोळ्यांनाच पडले होतें? डोळे फक्त पाहण्याचेंच काम करणार, मग तें स्वप्न कसें पडले? गोपाळ-रावांच्या अतृप्त आणि अशात मनानें तें स्वप्न तथार केले, त्या स्वप्नाच्या कामीं मनाचाहि फार मोठा भाग होता, म्हणून त्यालाहि शिक्षा देण्यासाठीं गोपाळरावांनी संन्यासी व्हावयाचें ठरविले, आणि ते विरक्त, विरागी आणि संन्यस्त झाले. आणि ते बद्रिकेदारच्या यांत्रेला सपरिवार निघाले. बद्रिकेदार, काशी, प्रयाग, द्वारका जगन्नाथपुरी करीत करीत परत सेलूगांवाकडे वळतांना ते अहमदाबादेस उतरले. अहमदाबादेस सुहागशा अवलियाचा एक पुरातन दर्गा आहे. त्याच्या डाव्या खांद्याला एक जुनाट वटवृक्ष आहे, त्याचे खालीं गोपाळरावाचा मुक्काम पडला होता. दर्ग्याच्या ओसरीवर एक वृद्ध फकीर कविराचा एक दोहा गात होता. त्या गोड दोह्यानें गोपाळराव आनंदानें जागे झाले आणि चालत जाऊन सुहागशाच्या कबरीवर आधार घेण्यासाठी पडले. कबरीचा स्पर्श होतांच ते आनंदानें शहारून निघाले आणि उद्धारले की— सुहागशा, आतां मला नाहीं चालवत माझे हातपाय थकले आहेत, मन मुरगळ्यां आहे, हा माझा आयुर्दीप आतां विज्ञत चालला इत्यादि.

गोपाळरावांची ती आर्तवाणी ऐकतांच कबरीतून अमृतवाणी निघाली—नाहीं, गोपाळ, बाहेरचे इंद्रियगोचर जग खरें नव्हे, अन्तर्यामीं खल्लाळणारें जगच खरें आहे. त्या आंतल्या जगाचा तं स्वामी हो. ऐक गोपाळ, तंच असे हात-पाय

गाळलेस तर तुझ्या घरीं कवीरांनी अवतार घेतला तर त्याचें संगोपन कोण करील?

हैं ऐकून आनंदाने प्रफुल्लित होऊन गोपाळराव म्हणाले, हे आई ऐकलंस काय हैं? तीर्थयात्रा नको, आतां आपण परत घरीं जाऊं या.

असह्य आनंदाच्या आवेगांत गोपाळराव सुहागशाच्या दर्ग्यातून बाहेर पडले खरे, पण त्यांच्यानें एक पाऊलहि पुढे टाकवेना, त्यांना लगेच एक अघोर मूर्छा आली, ती तीन दिवस राहिली. त्या मूर्छेतून जागे झाल्यावर त्यांच्या डोळ्यांना स्पष्ट आणि स्वच्छ दिसूलागले, आणि कानलाहि स्पष्ट ऐकूं येऊ लागले. त्यांचे डोळे उघडले ते प्रथम एका पणतीवर. एका अंधेच्या कोपन्यांत सारवलेल्या जागेवर ती पणती मिणमिणत होती. पणतींतून निघणाऱ्या तांबूस प्रकाशवलयांतून दोन दीनवाणे डोळे ( पितृशोकानें थोड्याच दिवसांपूर्वी मयत झालेल्या त्यांच्या चिरंजीवि लक्ष्मणरावाचे ते डोळे असावेत ) गोपाळरावाकडे टक्कावून पहात होते. गोपाळरावांच्या स्थितप्रश्न निवेद दृष्टीतून जे अमृतकिरण बाहेर पडले त्या योगे लक्ष्मणरावांच्या वासनामय प्राणज्योतीला शांत केले आणि तिला चिरनिद्रा लागली.

श्री. नरसिंहस्वामीच्या बाबांच्या जीवन चरित्र ग्रंथांत याविषयी कांही निराळीच हकीगत दिलेली आहे. गोपाळरावांनी जे आपले डोळे फोडून घेतले ते दोन तीक्ष्ण अणकुचीदार सुयांनी टोचून घेतल्यामुळे त्यांतून रक्त वाहूं लागले आणि ते अंध झाले. ( याचें चित्रहि दिलें आहे ). घरचे

सर्व आतेष्ट येऊन अशा क्षुल्लक गोष्टीबद्दल डोळ्यांना असें शासन देणे गैर आहे. असा त्यांना दोष दिला आणि जिंतुर परगण्याची व्यवस्था कोण पहाणार असें विचारलें. त्यांचे गुरुनीं (यांचें नांव दिलेले नाही) दृष्टि मिळण्याबद्दल श्री क्यंकटेशाची प्रार्थना करण्यास सांगितल आणि त्याप्रमाणे त्यांनी प्रार्थना केल्यावर त्यांना परत दृष्टि लाभली.

सुहागशाच्या कवरीतून आनंदाश्रु निघाले आणि तीतून अशी वाणी निघाली कीं-गोपाळराव हे पूर्वी काशाचे रामानंद होते आणि आतां ते गृहस्थ आणि जमीनदार झालेले आहेत. तरीसुद्धां त्याचा पूर्वीचा शिष्य कबीर हा पुनः लवकरच त्यांचेकडे येणार आहे. द्वारकामाई मासिकाच्या अंकाप्रमाणे वर जी माहिती दिलेली आहे त्यांत याचा म्हणजे रामानंदस्वामीचा वैगैरे उल्लेख नाही.

पुढे गोपाळराव यांनीहून परत आले आणि आपलें जमीनदारीचे काम पूर्वीप्रमाणे पाहूं लागले. एक वर्षानंतर चि. लक्ष्मणरावांच्या वर्षश्राद्धासाठी ते काकबली देत असतां एक बुद्धी फकिरीण पाथरीहून झोळीत एक अमूल्य बोजा-मूल घेऊन आली आणि तें मूल आपल्या पतीच्या फकीराच्या आशेप्रमाणे तिनें गोपाळरावांच्या हवाली केले. सुहागाशा अवलियाच्या बोलाप्रमाणे बालकबीरच आपल्या घरी आले आहेत असें त्यांना वाटलें आणि त्यांनी त्याचें मोठ्या कौतुकानें आणि प्रेमानें संगोपन चालविलें. तें इतकें की, त्या बालकासाठीं गोपाळराव वेडे झाले. हा प्रकार त्यांच्या घरच्या

मंडळीना आवडला नाही. गोपाळरावाच्या मेव्हण्यांनीं श्रीनिवासराव यांनी त्या मुलाचा कांटाच काढून टाकण्याचा बेत केला. कार्तिक वद्य एकादशीच्या रात्री एका बागेत गोपाळराव पड्डासन घालून बसले होते; बाजूला तें बालक गाढ निद्रा घेत पडलें होतें. अशा वेळीं श्रीनिवासरावाच्या सांगण्याप्रमाणे परशा न्हाव्यानें त्या बालकावर नेम धरून एक अणकुची-दार दगड हाणला. पण तो नेम चुकला, तेव्हां श्रीनिवासरावानें झाडालगतच्या भंगलेल्या वृंदावनाची एक मोठी वीट काढली आणि ती त्या बालकाच्या रोखाने भिरकावली. पण याही खेपेस नेम चुकून ती बालकाला न लागतां गोपाळरावांच्या मस्तकाला लागली आणि त्यांचे मस्तकांतून रक्ताची धार उसळली.

नरसिंहस्वामीजीच्या ग्रंथांत पुढीलप्रमाणे फरक आहे. गांवच्या बदमाष लोकांनी विटा फेकल्या. त्यांपैकीं एक त्या बालकाला लागणार होती. हें गोपाळरावांच्या लक्षांत आलें आणि त्यांनी त्या विटेची गति रोंखून ती अधांतरीं उभी केली. दुसऱ्या एका इसमानें आणखी एक वीट बालकाच्या दिशेनैं फेंकली. तेव्हां गोपाळराव उठून मध्ये येऊन त्यांनी ती वीट आपल्या मस्तकावर घेतली आणि त्यांना ती लागून त्यांच्या डोक्यांतून भळभळां रक्त वाहूं लागलें. आपल्या कपड्याचा एक तुकडा फाढून त्यांनी ती जखम बांधली. (भंगलेल्या वृंदावनावर रोखलेली पताका फाढून त्या बालकानें गोपाळरावांची जखम बांधली आणि तेंच रक्तवर्ण फडके गोपाळरावांनी आपल्या जखमेवरून सोडलें आणि त्या

बालकाच्या डोक्याला बांधलें असें द्वारकामाई मासिकांतील लेखक म्हणतात.) आणि ते एकदम म्हणाले की, आतां तुझ्यापासून दूर होण्याची वेळ आली आहे. या जखमेसाठी नव्हे, पण माझ्या स्वेच्छामरणाच्या योगशक्तीनें मी उद्यां दुपारीं ४ वाजतां माझा देह सोडणार आहें. या करितां नजीक चरत असलेल्या कपिला गाईचें दूध घेऊन ये. छोटे बाबा तिकडे गेल्यावर हुल्ला लंबाडी म्हणाला की, ती गाय वांझ आहे, व्यालेली नाही. तरी त्यांनी ती गाय ओढून आणलीच. गोपाळरावांनी तिला शिंगापासून शेंपटीपर्यंत सासपून सांगितले की, आतां स्तनाला हात घाला. तेव्हां स्या लंबाड्यानें पुष्कळ दूध काढलें. तें मंत्रून आणि आशीर्वाद देऊन त्या बालकाला पिण्यास दिलें. याप्रमाणे दीक्षा देऊन गोपळरावांनी शक्ति निपातानें आपलें सर्व सामर्थ्य त्याच्या स्वाधीन केले.

(ही शक्तिपाताची आणि सामर्थ्यदानाची दीक्षा कथा द्वारकामाई मासिकाच्या अंकांत नाही.)

पुढे दुसऱ्या दिवशीं त्यांनी सांगितल्या-प्रमाणे योग्य कर्म, उपासना करून सुखानें आणि आनंदानें आपला देह ठेविला. हें करण्यापूर्वीं त्यांनी आपला हात पश्चिमेकडे बळवून सेलू सोडून पश्चिमेकडे आपल्या नूतन स्थानाकडे जाण्याची बाबाना खूण-आशा केली. शिरडी हें गोदातटाकी पश्चिम बाजूस आहे आणि क्रमाक्रमानें अनेक गांवे ओलंडीत बाबा शिरडीस आले आणि तेथेच कायम राहिले.

वर दिलेली कथा, काल्पनिक, असंभाव्य आणि विसंगत अशी दिसते. हेमाडपंतांचा

श्री साईसच्चरित्र हा ग्रंथ श्री बाबाच्या सम्मतीनें आणि आशीर्वादानें तयार झाला आहे आणि त्यामुळे तो ग्रंथ साईबाबाच्या भक्तांना अधिकृत असा वाटतो. त्यांतील गुरुकथेशीं वरील कथा ताढून पाहतां वरील विधान अधिक स्पष्ट दिसते. याविषयी स्पष्टीकरणार्थ कांहीं उदाहरणे देतों.

(१) श्री साईसच्चरित्र या संबंध ग्रंथांत गुरुंचे नांव गोपाळराव देशमुख ऊर्फे व्यंकुसा यांचा उल्लेख कुठेहि आढळून येत नाही. गुरुविषयीं बाबांचे उल्लेख कांहीं ठिकाणी आलेले आहेत, पण त्यांत गोपाळराव किंवा व्यंकुसा यांचा नामनिर्देश, तसाच त्यांच्या इष्टदेवतेचा श्रीव्यंकटेश किंवा बालाजी यांचाहि नामनिर्देश नाहीं, हें चमत्कारिक दिसते.

(२) द्वारकाभाई मासिकाच्या अंकांत आणि श्री. नरसिंह स्वामीजींच्या ग्रंथांत जी कांहीं हकीगत दिलेली आहे तीवरून बाबांचा आणि त्यांचे गुरु गोपाळराव ऊर्फे व्यंकुसा यांचा सहवास फारच थोडा काळ घडून आला असें दिसते. साईसच्चरितांतील कथा याचे विरुद्ध आहे. हेमाडपंत सच्चरितांत सांगतात की—

‘तैसेच हे श्रीसाईनाथ। तरुण सोळा वर्षांचे वयांत ॥ निबातळीं शिरडी गांवांत प्रथम भक्तार्थ प्रगटले ॥ (अ. ४-११)’ त्यावेळी ‘ते गोरे गोमटे अति सुंदर,’ (११७) वैराग्याचा पूर्ण अवतार, आश्र्य फार सकलिकां (१२३) असे होते. खंडोबा देव अंगांत आला असतां लोकांच्या प्रश्रावरून खंडोबा देवांनी एक कुदळ आणविली आणि एका जागीं खणण्यास सांगितले. तें खणून पहातां, ‘मग तेथेच त्या

गांव कुसा जवळी। त्याच निंबवृक्षाचें  
तळी॥ मारितां कुदळीवर कुदळी। विटा  
ते स्थळीं आढळल्या॥ ( १२७ ) पुरा  
होता विटांचा थर। जात्याची तळी  
सारितां दूर॥ दृष्टीस पडले एक भुयार।  
समया चार जळती जै॥ १२८॥  
चुनेगच्ची तें तळघर। गोमुखी, पाट  
माळ सुंदर॥ देव म्हणे बारा वर्षे हा  
पोर। तप आचरला ये स्थळी॥ १२९॥  
या विषयीं लोक खोदखोदून जेव्हां  
विचारूं लागले तेव्हां बाबा—‘म्हणे हैं  
माझ्या गुरुचें स्थान। अति पवित्र हैं  
माझें वचन॥ आहे तैसेच करा जन।  
माना मद्वचन एवढे॥ १३१॥

दुसऱ्या एके ठिकाणीं बाबाच असें  
सांगतात—

“बारा वर्षे पायी वसवटा।  
केला गुरुनैं लहानाचा मोठा॥  
अन्न वस्त्रासी नाहीं तोटा।  
प्रेम पोटांत अनिवार॥”—

( साईसच्चरित अ. १९. ६१ )

खंडोबा देव आणि बाबा स्वतःच  
सांगतात की, त्यांना गुरुचा सहवास आणि  
आश्रय बारा वर्षे होता. यावरून द्वारका-  
माई मासिकांतील व नरसिंहस्वामीजीच्या  
चरित्रग्रंथातील हकीगत खरी व विश्व-  
सनीय दिसत नाहीं.

**श्रीसाईबाबा हे अवतार कोणाचे?**

दुसरा एक मुद्दा या ठिकाणीं उपस्थित  
होतो, तो असा की, बाबा हे अवतार  
कोणाचे? वर दिलेल्या द्वारकामाई मासि-  
काचे अंक आणि श्री. नरसिंहस्वामीजीचे  
बाबाचे जीवनचरित्र हा ग्रंथ, यांत दिलेल्या

कथेवरून बाबा हे कबीराचे अवतार होते  
असें दिसतें. पण बाबा  
अवतार काय?

श्रीसाईसच्चरित ( इंग्रजी ) या ग्रंथांत,  
आवृत्ति दुसरी, पान XX येथे असें  
प्रतिपादिले आहे की, श्रीसाईसच्चरित  
अध्याय ५ यांतील भाईचे पादुकास्थापन  
आख्यान आणि अध्याय २६ यांतील  
हरिश्चंद्र पितळेची कथा, यावरून बाबा हे  
अक्कलकोटकर महाराज यांचे म्हणजे  
श्रीदत्ताचे अवतार होते. अलीकडे श्री.  
घोड यांनी लिहिलेल्या आणि साईसंस्थान  
कमिटीने प्रसिद्ध केलेल्या श्रीसाईबाबाच्या  
मराठी जीवन चरित्रांत या विधानालाच  
जोरदार पुष्टि दिली आहे.

शिवाय बाबाना मान्य असलेल्या  
त्यांच्या आरतींत ( अध्याय ३३ पहा )  
चवर्थे कडवे असें आहे की—“कलियुगी  
अवतार। सगुण ब्रह्म साचार। अवतर्ण  
झालासे। स्वामी दत्त दिगंबर॥”

### गुरुकृपा

बाबांनीं गुरुकृपा कशी संपादन केली  
आणि भक्तसाधकांनीं ती कशी करावी  
याविषयीं श्रीसाईसच्चरितांत ( अध्याय १९ )  
वर्णन आहे, त्याकडे आपण वळू. अदमासे  
१९१७ सालीं साठे या नांवाचे एक  
गृहस्थ व्यापारघंघांत तोटा आल्यामुळे  
शिरडीस आले आणि त्यांनीं बाबांचे  
दर्शन घेऊन त्यांच्या पायी लोटांगण  
घातलें आणि बाबांच्या अनुजेनैं गुरुचरि-  
त्राचा सप्ताह सुरु केला. सप्ताह संपतांच  
बाबांनीं त्यांना एक स्वप्न दृष्टान्त दिला.  
आपल्यासमोर साठ्यांना बसवून हातांत  
गुरुचरित्रांची पोथी घेऊन टूटी वाचून

बाबा निरूपण करीत आहेत आणि साठे स्वस्थ चित्तानें ऐकत आहेत असा तो दृष्टांत होता. साठे यांना त्यामुळे आनंद होऊन त्यांनी काकासाहेबांमार्फत या दृष्टान्ताचा अर्थे काय, गुरुचरित्राचा पाठ पुनः सुरु करावा किंवा तितकाच पुरा करावा असें बाबांना विचारले. बाबांनी सांगितलें की, आणखी एक आवृत्ति त्यांने करावी, त्यांचे कल्याण होईल. या भाषणाच्या वेळी तेरें हेमाडपंत हजर होते. त्यांनी हें ऐकतांच त्यांच्या मनांत अशी वृत्ति उठली की, साठ्यांनी सात दिवस सप्ताह केला, त्याला फळप्राप्ति झाली आणि मी आज चाळीस वर्षे पाठ करितो त्याचा कांहींच विचार नाही. एकाळा सात दिवसांत फळ तर माझी सात वर्षे निष्फल! अंतर्शानीं बाबानी ही वृत्ति ताबडतोब जाणली आणि त्याला म्हणाले की, तू आतां उठ, शामा (माधवराव देशपांडे) कडे जा, त्याचेकडे क्षणभर गोष्टी करून दक्षिणेसहित त्याला घेऊन ये. त्याप्रमाणे हेमाडपंत तेरें गेले आणि श्यामानें त्यांना गोष्टी बोलतां बोलतां बाबांची अतर्क्यु लीला गुरुकृपा याविषयी कथा सांगितली. ती थोडक्यांत अशी—खाशाबा देशमुखाची म्हातारी आई राधाबाई ही संगमनेरच्या लोकांबरोबर शिरडीस आली आणि बाबांचे यथासांग दर्शन घेऊन समाधान प्रावली बाबानाच गुरु करून त्यांचे कङ्कन कानमंत्र ध्यावा, आणि जों पर्यंत बाबा तो देणार नाहींत तो पर्यंत प्रायोपवेशन करावयाचे असा तिनें निर्धार केला आणि याप्रमाणे तिनें खागेपिणे वर्ज्य करून उत्तरलेल्या ठिकाणी ती धरणे

धरून बसली. तिची ही स्थिति पाहून मी तिची बाबापाशीं रदबदली केली. बाबानीं तिला आपले समोर बोलाविले आणि मोठ्या प्रेमलळपणे म्हटले—हे आई, तू हें धरणे कां घेतलेंस, तुला हें मरण कां आठवले? तू माझेकडे आपले लक्ष दे आणि माझी नवलकथा एक, तुझं कल्याण होईल. माझा एक गुरु होता. तो कृपासागर मोठा अवलिया होता. मी त्याची सेवा करून थकले, तरी तो मला कानमंत्र देईना. त्यांने माझ्याकडे दोन पैसे दक्षिणा मागितली. मी ती तात्काळ देऊन टाकिली. व्यावहारिक पैशांची कामना त्यांना मुळीच नव्हती, द्रव्यकांचन घेऊन त्यांना काय करावयाचे? त्यांनी मागितलेले पैसे म्हणजे निष्ठा व सबूरी हेच होत. दुसरे नव्हत. मी माझ्या गुरुच्या पायांचा आश्रय एक तप-बारा वर्षे केला. मला गुरुने लहानाचा मोठा केला. अन्नवस्त्रास तोटा नव्हता. त्यांच्या पोटी अनिवार प्रेम होते. त्याला शिष्याचा खरा जिव्हाळा, माझ्या गुरुसारखा गुरुच विरळा. मी अहोरात्र गुरुमुखावलेकन करीत असें, मला भूक तहान याची स्मृति नसे. त्याचे शिवाय ध्यान नाही, दुसरे लक्ष नाहीं. तेंच माझें अनुसंधान, अशी माझी गुरुपदी निष्ठा होती (एक पैसा दक्षिणा) आणि दुसरा पैसा दक्षिणा म्हणजे सबूरी. सबूरी म्हणजे धैर्य, दम किंवा धीर धरणे माझ्या गुरुच्या अपेक्षेप्रमाणे ही दोन दिडक्या दक्षिणा मी देऊन टाकिली. माझ्या गुरुने यापेक्षां दुसरी कसली अपेक्षा केली नाही आणि माझी कधीहि उपेक्षा न करितां सदैव माझी रक्षा केली, मी कधीं त्यांचे पायापाशीं रहात असे, तर

कव्हां केव्हां दूर परदेशीं राही; पण त्याच्या प्रेमसुखाला मी कधीं अंतरलों नाहीं. हे माई, या मशिदीत ( द्वारकामाईत ) बसून मी खरे सांगतों, तें तूं प्रमाण मान. माझ्या गुरुंने माझेच कान फुळले नाहीत ( कान-मंत्र दिला नाहीं ) तर मी तुझे कान कसे फुळूं ? गुरुच्या क्रम दृष्टीनेच शिष्यावर अमृतवृष्टि होऊन त्याला स्वानंद सुखाचा लाभ होतो हैं तूं नीट ध्यानांत ठेव. उगीच मंत्रतंत्राच्या भानगडीत पडूं नकोस, आतां जा आणि अन्नग्रहण कर आणि जिवाला उगाच अपाय करून घेऊं नकोस. ‘येणे-प्रमाणे ती म्हातारी बोधितां । ठसली तियेच्या मनीं ती कथा ॥ ठेवूनि महाराजांचे पार्या माथा । त्रतनिवृत्तता आदरिली ॥’

याप्रमाणे ही समूळ कथा ऐकून, तिची समर्पकता आणि सार्थकता पाहून हेमाड-पंतांना सानंद विस्मय वाटला. बाबांची ही लीला पाहून परमानंदानें त्यांचा कंठ दाटला, प्रेमोद्रेकानें त्यांना गहिंवर आला आणि त्यांचे अंतरी सद्बोध ठसला. पुढे बाबांची त्यांचेवर कृपा झाली हैं सांगणे न लगे.

**गुरु आणि गुरुकृपा—याविषयीं आणखी एक** ‘निजगुरुदर्शनकारक, महाराज साईमुखीचे वचन’ साईसच्चरित, अध्याय ३२ यांत सांगितलेले आहे, तें आपण आतां पाहूं. येथे आरंभीच सांगितलेले आहे, की ‘जरी वेदवेदांग अध्ययन | केले श्रुतिशास्त्र पारायण । गुरुकृपेवीण नाहीं ज्ञान । इतर तो शीण केवळ’ ॥ १७॥

एकदां वनांत असतां, गुरुदर्शन कसें अकल्पित झालें, त्याची कथा बाबा स्वतःच सांगतात कीं, एकदां आम्हीं चौधेजण ज्ञानसंपन्न होऊन ब्रह्मनिरूपण करूं लागलों.

‘उद्दरेदात्मनात्मानं’ असें एकजण म्हणाला. दुसरा म्हणाला,—मन स्वाधीन तोच धन्य, याकरितां संकल्प—विकल्प—शून्य असावें, तिसरा म्हणाला कीं, सर्व सविकार अनित्य आहे, एक निर्विकार नित्य आहे म्हणून नित्यानित्य विचार करावा. चवथा (बाबा) म्हणाला कीं पुस्तकीज्ञान व्यर्थ आहे, विहिताचरण करावें, गुरुचरणीं कायावाचा पंचप्राण समर्पण करावें; ‘गुरु परमात्मा चराचर। भरला असें सबाह्याभ्यंतर । ऐसा व्हावया निज निर्धार । निष्ठा अपार आवश्यक ( ४२ )’ या प्रमाणे वादविवाद करीत आम्हीं चौधे स्वबुद्धीनेच ईश्वराचा शोध लावण्यासाठों वनांत निघालों. वाटेंत एक वणजारी भेटला आणि त्यानें चौकशी केली कीं, अशा प्रखर उन्हांत किमर्थ आणि कोठवर आपण चालला ? वनवनांतर धुंडावयास, असें आम्हीं सांगितलें. कशाचा शोध लावितां ? असें त्यानें विचारतां आम्हीं त्याला उडवाउडवीचे उत्तर दिलें. तें ऐकून त्या वणजरीचा जीव कळवलला आणि तो म्हणाला कीं, वाटाऱ्यावीण भर दुपारी वनीं असे सायास कां करावे, तुम्हीं तुमचें गुपित सांगू नका, पण भाकर तुकडा खा, पाणी प्या आणि नंतर चला. आम्हीं त्याची विनंति मान्य न करितां तसेच पुढे निघालों. आम्हीं बुद्धिमान्, आम्हांला वाटाऱ्या कशास हवा असा अभिमान आमच्या पोटी होता. पण तें रान अति विस्तीर्ण, सूर्य किरणांचा तेथें अभाव, त्यामुळे दिशाभूल होऊन अमण करून दैवयोगानें पुनः पूर्वीच्या ठिकाणीं आम्हीं आलों. रित्या पोटीं शोध लागत नाहीं, देऊं नये अन्नासी पाठ, वाढिलें ताट डावलूं नये, इतकेंच नव्हे तर भाकरतुकडा कोणी

दिला तर कार्य निर्विघ्नकारक पूर्ण शकुन आहे असें मानावें असा अनुभव आला. वणजारीनें पुनश्च आमचें स्वागत केले आणि म्हटलें की, किंचित् धीर धरा आणि अल्पाहार करा. त्यांना हा सुविचार रुचला नाहीं, शोध लाविल्यावांचून अन्नसेवन नाहीं असे दुराग्रहानें म्हणून पुनः ते निधाले. मला भूक लागली होती, तृष्णेनें कंठ कोरडा पडला होता, तेव्हां त्या वणजान्याचें अलौकिक प्रेम पाहून मला कौतुक वाटलें आणि त्यानें दिलेली भाकर खाऊन पाणी प्यालों. तो काय चमत्कार सांगावा. एकदम अकलिपत गुरुराज आले आणि वादावादी कसली अस म्हणाले. मी त्यांना घडलेला वृत्तान्त निवेदन केला. तेव्हां माझेबरोबर येतां काय, मी शोध त्वरित लावून देतो, असें ते म्हणाले, इतरांनीं तें मानिलें नाहीं. पण मी तें शिरसामान्य केलें, इतर सर्व निधून गेले आणि गुरुरायानें मला आपल्याबरोबर घेतलें आणि एका विहिरीवर नेलें. आणि पायांस दोर बांधून ‘वरती पाय खालती शिर’ करून पाण्यावर सोडिलें. पाण्यास हात पोहोंचू नयेत, पाणीहि मुखांत जाऊन नये असें अलग लोंबत विहिरींत सोडिलें. जवळच कांठावर एक झाड होतें, त्याला दोरीचें दुसरें टोक बांधून गुरुराय निःशंक असें कुठें गेले कोणास ठाऊक. दहाबारा घटका गेल्यावर ते माघारे परतले आणि मला झरझर बाहेर काढून विचारलें की, तूं बरा आहेस ना? मी अत्यंत आनंदनिर्भर होतो, जें अपार सौख्य भोगिलें तें मी पामर काय वानूं असें मी उत्तर दिलें. तें ऐकून गुरुराय सुखसंपन्न झाले, आपला हात माझे अंगावर फिरवून मला जवळ

ठेवून घेतलें. हें सर्व सांगूं लागलें तर प्रेमाचें उमाळे येतात. मग गुरुनें मला आपल्या शाळेत नेलें. पक्षिणी आपल्या पिलांसाठीं जशा कळवळतात तसें माझेवर त्यांचे प्रेम होतें, माझ्या गुरुची शाळ किती गोड म्हणून सांगूं! जनकजननीचा लळा सुटला, मोहममतेची शृंखला तुटली लीलेनें मला मुक्ति मिळाली. सगळा दुरापाश सुटला, प्रवृत्ति-प्रतिबंध अर्गळा भंगली आणि या गुरुच्या गळ्यांत गळा धालून त्याला डोळ्यांत बसवावै. त्याचे प्रतिबिंब डोळ्यांत नसेल तर तो शुद्ध मांसाचा गोळा, त्याहून आंधळा बरा मी, अशी ही माझी शाळा झाली. “लागतां या शाळेस पाय। कोण हतभागी माघारा जाय। माझें घरदार बापमाय। सर्वचि गुरुराय जाहले” (७९)

ही जी सर्व कथा सांगितली आहे, ती म्हणजे चौधे सुबुद्ध, त्यांचा वाद, ईश्वर शोधार्थ भ्रमण, वन, वाटाऱ्या वणजारी, गुरुराज वगैरे शब्दशः घेऊन चालणार नाहीं. ती कथा रूपकात्मक किंवा अलंकारिकच मानली पाहिजे. विशेषतः गुरुराजानें बाबाकडून जी प्रक्रिया म्हणजे ‘वरती पाय खालती शिर’—पाण्यावरचें लोंबतें शीर्षा-सन—करून घेतल त्यावरून हें सिद्ध होतें. याविषयीं स्वतः बाबाहि असें म्हणतात की—“खालीं डोके वरती पाय। टांगी उफराटें जैं गुरुराय। तें मज आनंद कैसा होय। समर्थ गुरुमाय जाणाया (९०)॥ संतां घरची उलटीच खूण। हें तों अनुभवजन्य ज्ञान। एथें निष्ठाच एक प्रमाण। एक साधन गुरुकृपा ॥ ९१ ॥ हें अनुभव-जन्यज्ञान असल्यामुळे या विषयीं अधिक लिहितां येत नाहीं.

“ गुरु परमात्मा चराचर ।  
भरला असे सबाह्याभ्यंतर ” असे  
जे बाबांचे उद्घार वर दिले आहेत, त्यांशी  
समानार्थक अरुणाचलाचे श्रीरमण  
भगवान् यांचे विचार देऊन हें प्रकरण  
पुरे करितो. भगवान् सांगतात की,  
आत्मा ( परमात्मा ) हाच खरा गुरु,  
सद्गुरु आहे. मनुष्य संसारांतील दुःखानें  
गांजला म्हणजे तो तिकडून निवृत्त  
होऊन परमात्म्याचें स्मरण आणि  
प्रार्थना करूं लागतो. तेव्हां त्याची  
चित्तशुद्धि होऊन आपल्या वासना  
तृप्त करून घेण्याएवजी तो ईशदर्शना-  
विषयी उत्सुक होतो. अशी स्थिति प्राप्त  
झाली म्हणजे आत्मकृपेचा प्रादुर्भाव होऊ  
लागतो. तेव्हां परमेश्वर गुरुच्या रूपानें

त्याला भेटतो, आणि त्याला सदुपदेश  
करतो. यामुळे व गुरुच्या सहवासामुळे  
त्याचें चित्त संसारापासून निवृत्त होऊन  
अंतर्मुख होऊं लागतें. गुरु दोन प्रकारचे  
असतात. एक बाह्य गुरु आणि अंतर्गुरु.  
बाह्यगुरु त्याच्या चित्ताला आंत लोटतो  
आणि अंतर्गुरु त्याचे चित्त जोरानें आंत  
ओढतो. जोपर्यंत आपली देहात्मबुद्धि  
थोडधावहुत प्रमाणांत कां होईना, कायम  
असते तोंपर्यंत बाह्य गुरुची आवश्यकता  
असते. पण ती जेव्हां पार नाहीशी होते  
तेव्हां अंतर्गुरु म्हणजे आत्मापरमात्मा हाच  
खरा गुरु-सद्गुरु होय असा अनुभव  
येतो.

‘ श्रीगुरुमहाराजकी जय



\* जगांतील सर्वांत दिवाळखोर माणूस म्हणजे ज्याचा उत्साह नष्ट झाला आहे  
तोच. माणसाचें सर्वस्व गेलें, उत्साह खेरीज करून बाकी सर्व नष्ट झाल,  
तरी तो पुन्हा सर्व अडचणीवर मात करून यशस्वी होईल.